Psychologia sprzeciwu i etyka odpowiedzialności w świetle żydowskiego antysyjonizmu Benjamina Mosera

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje paradoks przynależności grupowej, która z jednej strony daje poczucie bezpieczeństwa, a z drugiej może ograniczać autonomię moralną jednostki. Wykorzystując rekonstrukcję żydowskiego antysyjonizmu Benjamina Mosera oraz historie postaci takich jak Felicia Langer czy Nan Goldin, autor bada konflikt między odziedziczoną tożsamością a samodzielnym osądem etycznym. Analiza opiera się na teorii tożsamości społecznej Tajfela i Turnera, wyjaśniając, jak mechanizmy kategoryzacji i porównań międzygrupowych prowadzą do utożsamiania krytyki politycznej z brakiem lojalności wobec wspólnoty. Artykuł wskazuje na możliwość zachowania więzi z tradycją przy jednoczesnym odrzuceniu obowiązku bezwarunkowego popierania konkretnych programów politycznych, podkreślając rolę sumienia w obliczu presji konformistycznej.

The text analyzes the paradox of group belonging, which on one hand provides a sense of security, and on the other can limit an individual's moral autonomy. Using Benjamin Moser's reconstruction of Jewish anti-Zionism and the stories of figures such as Felicia Langer or Nan Goldin, the author examines the conflict between inherited identity and independent ethical judgment. The analysis is based on Tajfel and Turner's social identity theory, explaining how mechanisms of categorization and intergroup comparisons lead to the identification of political criticism with a lack of loyalty to the community. The article points to the possibility of maintaining ties with tradition while simultaneously rejecting the obligation to unconditionally support specific political programs, emphasizing the role of conscience in the face of conformist pressure.

Artykuł stanowi interdyscyplinarną analizę napięcia między tożsamością grupową a autonomią sumienia, posługując się przykładami żydowskich antysyjonistów przywołanych przez Benjamina Mosera. Autor stawia tezę, że przynależność do wspólnoty nie może oznaczać bezwarunkowej lojalności politycznej, a zdolność jednostki do krytycznego kwestionowania własnych instytucji w imię uniwersalnych zasad moralnych jest kluczowym wyznacznikiem dojrzałości zbiorowości. Wykorzystując narzędzia psychologii społecznej (m.in. teorie Tajfela i Turnera) oraz filozofii politycznej, tekst dekonstruuje mechanizmy konformizmu, spirali milczenia i ostracyzmu, które służą dyscyplinowaniu wewnętrznych krytyków. Analiza przypadków takich postaci jak Helena Salem czy Nan Goldin pozwala wykazać, że sprzeciw wewnątrzwspólnotowy nie jest aktem zdrady, lecz formą odpowiedzialności za Innego i próbą ochrony etycznego sensu wspólnoty przed ideologiczną jednomyślnością. Tekst rzuca wyzwanie przekonaniu, że lojalność wymaga milczenia, dowodząc, że pluralizm i prawo do dysydencji są niezbędnymi bezpiecznikami chroniącymi prawa człowieka przed instytucjonalną bezwładnością.

SŁOWA KLUCZOWE

psychologia społeczna sprzeciwu | żydowski antysyjonizm Benjamina Mosera | etyka odpowiedzialności za Innego | teoria tożsamości społecznej Tajfela i Turnera | mechanizmy konformizmu | spirala milczenia Noelle-Neumann | fałszowanie preferencji Timura Kurana | autonomia moralna | myślenie grupowe Irvinga Janisa | epistemologia społeczna | pozycja poznania sytuowanego | analogia cierpienia | obywatelskie nieposłuszeństwo | lojalność grupowa a sumienie

Konflikt między lojalnością grupową a sumieniem

Sumienie przeciwko jednomyślności. Psychologia społeczna sprzeciwu, obywatelskie nieposłuszeństwo i etyczna odpowiedzialność za Innego

Przejście od analizy instytucjonalnych mechanizmów dominacji do badania jednostkowego i zbiorowego sprzeciwu wymaga rozpoznania szczególnego paradoksu ludzkiej społeczności. Te same

więzi, które pozwalają jednostkom zachować tożsamość, zyskać ochronę, przekazywać wiedzę i budować solidarność, mogą w określonych warunkach prowadzić do ograniczania samodzielnego osądu oraz podporządkowywania krytycznej refleksji wymaganiom grupowej lojalności. Wspólnota nie jest bowiem wyłącznie zbiorem osób o podobnych przekonaniach; to także system norm, oczekiwań i sankcji, mechanizmów uznania oraz instytucjonalnych sposobów reprodukowania własnej ciągłości.

Członkostwo otwiera dostęp do zasobów materialnych, kulturowych i emocjonalnych, ale jednocześnie nakłada zobowiązania dotyczące zachowania, języka i dopuszczalnych interpretacji wspólnej historii. W konsekwencji publiczne zakwestionowanie przekonania uznawanego za konstytutywne dla grupy może zostać odebrane nie tylko jako intelektualna różnica zdań, lecz jako naruszenie więzi, na których opiera się poczucie zbiorowego bezpieczeństwa. Tę zależność pozwala dostrzec zestawienie psychologii społecznej, socjologii religii, filozofii moralnej i teorii demokracji z historiami osób przywołanych przez Benjamina Mosera w jego rekonstrukcji żydowskiego antysyjonizmu.

Działalność Felicii Langer, dziennikarskie świadectwa Heleny Salem, polityczna ewolucja Ronniego Kasrilsa oraz publiczne wystąpienia Nan Goldin reprezentują odmienne sposoby reagowania na konflikt między odziedziczoną tożsamością a samodzielną oceną działań państwa i instytucji deklarujących reprezentowanie wspólnoty. Postacie te nie tworzą jednolitego nurtu ideowego, nie wywodzą argumentacji z tych samych przesłanek i nie proponują jednego rozwiązania politycznego. Ich znaczenie poznawcze polega przede wszystkim na możliwości przeanalizowania sytuacji, w której człowiek zachowuje poczucie przynależności do tradycji, lecz odmawia uznania, że nakłada ona obowiązek bezwarunkowego popierania konkretnego programu politycznego.

Benjamin Moser przedstawia te cztery postaci jako reprezentantów różnych form sprzeciwu: prawniczej, dziennikarskiej, polityczno-porównawczej i artystyczno-cyfrowej. Jest to użyteczny porządek interpretacyjny, gdyż pozwala rozpoznać odmienne środki oddziaływania na rzeczywistość społeczną. Jego przyjęcie nie wymaga jednak bezkrytycznego zaakceptowania wszystkich ocen autora dotyczących cenzury, zbiorowej odpowiedzialności czy charakteru działań instytucji państwowych. Kluczowe pozostaje oddzielenie dokumentowanych zdarzeń od przypisywanych im intencji oraz jednostkowych doświadczeń ostracyzmu od twierdzeń o istnieniu jednolitego i skoordynowanego mechanizmu represji. Taka ostrożność nie osłabia analizy sprzeciwu, lecz pozwala osadzić ją w teoriach wyjaśniających rzeczywiste mechanizmy społecznej presji, bez sprowadzania ich do jednej, niezmiennej cechy danej wspólnoty.

Podstawowego aparatu teoretycznego dostarcza teoria tożsamości społecznej Henriego Tajfela i Johna Turnera, rozwijana w badaniach nad kategoryzacją społeczną, relacjami międzygrupowymi

oraz mechanizmami budowania pozytywnego obrazu własnej zbiorowości. W tym ujęciu część ludzkiego samorozumienia wynika z identyfikacji z grupami, do których jednostka należy lub z którymi pragnie się utożsamiać. Przynależność ta określa społeczną pozycję człowieka, ustanawia standardy zachowania i kształtuje samoocenę. Szczególnego znaczenia nabiera mechanizm porównań międzygrupowych – pozytywna ocena własnej grupy może być bowiem wzmacniana przez przeciwstawianie jej innym społecznościom. Nie oznacza to, że każda identyfikacja prowadzi do wrogości, lecz wskazuje na ryzyko wystąpienia uprzedzeń poznawczych, gdy prestiż zbiorowości zostaje powiązany z oceną konkretnego konfliktu. Badania Tajfela nad paradygmatem grup minimalnych wykazały, że nawet arbitralne podziały mogą sprzyjać preferowaniu członków własnej grupy. W rzeczywistych wspólnotach religijnych i narodowych mechanizm ten jest znacznie silniejszy, ponieważ identyfikacja nie opiera się na przypadkowym przypisaniu eksperymentalnym, lecz na wielopokoleniowej pamięci, więziach rodzinnych, wspólnych praktykach i doświadczeniach historycznej dyskryminacji.

Mechanizmy konformizmu a rozróżnienie tożsamości od lojalności politycznej

W takich warunkach krytyka instytucji uznawanej za reprezentanta wspólnoty może zostać odebrana jako zagrożenie dla wartości samej grupy, nawet jeśli dotyczy ona ściśle określonej decyzji administracyjnej, militarnej lub politycznej. Powstaje wówczas możliwość poznawczego przesunięcia, w którym pytanie o prawdziwość argumentu zostaje zastąpione pytaniem o lojalność jego autora. Mechanizm ten wymaga jednak szerszego wyjaśnienia poprzez odwołanie do kolejnych teorii.

John Turner, rozwijając teorię autokategoryzacji, wskazywał, że identyfikacja społeczna wpływa na sposób postrzegania podobieństw wewnątrz grupy oraz różnic między grupami. W określonych warunkach jednostka może interpretować własne stanowisko przede wszystkim jako głos reprezentanta zbiorowości, ograniczając znaczenie indywidualnych przekonań. Nie należy przy tym utożsamiać depersonalizacji w rozumieniu tej teorii z patologiczną utratą tożsamości; chodzi raczej o zmianę poziomu samokategoryzacji, która sprzyja postrzeganiu własnego działania przez pryzmat norm grupowych. W sporach dotyczących polityki narodowej mechanizm ten może prowadzić do sytuacji, w której krytyczne stanowisko członka wspólnoty oceniane jest nie według siły argumentów, lecz stopnia zgodności z wyobrażeniem o zachowaniu właściwym dla jej reprezentanta.

Ważnego uzupełnienia dostarcza teoria optymalnej odrębności Marilynn Brewer, która wskazuje na istnienie dwóch częściowo konkurencyjnych potrzeb społecznych: przynależności i odrębności. Jednostka dąży do relacji zapewniających akceptację, lecz jednocześnie pragnie zachować poczucie własnej indywidualności. Konflikt pojawia się wtedy, gdy instytucjonalne wymagania grupy ograniczają możliwość wyrażania odmiennych przekonań, szczególnie w sprawach uznawanych za zasadnicze dla tożsamości wspólnotowej. W takich warunkach niezależny osąd może skutkować utratą części społecznego uznania, a zachowanie przynależności wymagać podporządkowania się przekonaniom, których jednostka nie podziela.

Właśnie tę strukturę można odnaleźć w historycznych sporach żydowskich intelektualistów, którzy kwestionowali uznawanie jednego ruchu narodowego za automatycznego przedstawiciela całego judaizmu. Z perspektywy psychologii społecznej kluczowe pozostaje rozróżnienie między identyfikacją z grupą a zgodnością poglądów politycznych. Człowiek może podzielać tradycję religijną, pamięć historyczną i emocjonalną solidarność ze swoją społecznością, a zarazem odrzucać działania podejmowane przez jej aktualne przywództwo. Nie istnieje logiczna konieczność utożsamiania tożsamości kulturowej z akceptacją wszystkich decyzji instytucji państwowych. Współczesne badania nad wielowymiarowością identyfikacji społecznych potwierdzają, że jednostki mogą uczestniczyć równocześnie w różnych wspólnotach i posługiwać się odmiennymi kryteriami oceny ich działań. Żydowska krytyka syjonizmu może być zatem interpretowana jako przykład ogólnego procesu różnicowania przynależności kulturowej od lojalności politycznej, co nie przesądza automatycznie o moralnej słuszności każdej wypowiedzi formułowanej w ramach tego nurtu.

Kolejną płaszczyznę analizy stanowią klasyczne eksperymenty Solomona Ascha dotyczące konformizmu. Ich wyniki wskazały, że presja jednomyślnej większości może skłaniać uczestników do prezentowania ocen niezgodnych z ich własną percepcją. Istotne jest to, że przedmiotem oceny były zadania proste i możliwe do bezpośredniego sprawdzenia. Oznacza to, że społeczna presja nie musi dotyczyć wyłącznie zagadnień złożonych, których rozstrzygnięcie jest poznawczo niepewne; może wpływać także na sytuacje, w których jednostka posiada jednoznaczne przekonanie dotyczące konkretnego faktu. W rzeczywistych sporach politycznych, gdzie informacje są niepełne, źródła sprzeczne, a stawka społeczna wysoka, ryzyko podporządkowania osądu oczekiwaniom grupy może być jeszcze bardziej złożone. W interpretacji Mortona Deutscha i Harolda Gerarda użyteczne pozostaje rozróżnienie między normatywnym a informacyjnym wpływem społecznym. Pierwszy wynika z potrzeby akceptacji i unikania sankcji, drugi zaś z przekonania, że stanowisko innych dostarcza wiarygodnych informacji o rzeczywistości. W praktyce mechanizmy te często współistnieją.

Członek wspólnoty religijnej lub narodowej może uznawać poglądy jej autorytetów za właściwe zarówno dlatego, że przypisuje im szczególną kompetencję, jak i z obawy przed społecznymi konsekwencjami sprzeciwu. Rozpoznanie tej różnicy ma znaczenie zasadnicze, gdyż nie każda zgodność poglądów oznacza bezrefleksyjny konformizm – może być ona rezultatem rzeczywistego przekonania, wspólnego systemu wartości i podobnej oceny dowodów. Dopiero analiza sposobu reagowania na argumenty przeciwne pozwala badać, czy określona wspólnota zachowuje zdolność do krytycznej samokorekty.

Mechanizmy konformizmu a koszt publicznego sprzeciwu

Ważnego uzupełnienia dostarcza koncepcja myślenia grupowego Irvinga Janisa, opisująca zagrożenia występujące w silnie zintegrowanych zespołach podejmujących decyzje. Janis wskazywał między innymi na możliwość powstawania iluzji nieomylności, racjonalizowania ostrzeżeń, dyskredytowania przeciwników oraz samocenzury osób dostrzegających słabości przyjmowanego stanowiska. Szczególnie niebezpieczne pozostaje pojawianie się nieformalnych strażników jednomyślności, którzy ograniczają dostęp do niewygodnych informacji w przekonaniu, że chronią grupę przed utratą spójności. Model ten nie jest uniwersalnym wyjaśnieniem wszystkich błędów zbiorowego podejmowania decyzji, ponieważ jego zastosowanie wymaga ustalenia rzeczywistych warunków organizacyjnych.

Pozwala jednak sformułować ważną hipotezę dotyczącą instytucji politycznych: wysoki poziom solidarności i historycznie uzasadnione poczucie zagrożenia mogą sprzyjać ograniczaniu wewnętrznej krytyki, jeżeli zostaną połączone z przekonaniem, że ujawnianie błędów osłabia bezpieczeństwo wspólnoty. W tym miejscu interesująca pozostaje koncepcja spirali milczenia Elisabeth Noelle-Neumann, według której jednostki mogą powstrzymywać się od publicznego ujawniania poglądów, jeżeli postrzegają je jako społecznie niepopularne i obawiają się izolacji. Znaczenie posiada nie tylko rzeczywisty rozkład opinii, ale również jego subiektywna percepcja. Jeżeli określona grupa osób konsekwentnie przedstawia własne stanowisko jako jedyne dopuszczalne, pozostali uczestnicy życia społecznego mogą nabierać przekonania, że ich odmienne poglądy pozostają marginalne, nawet gdy w rzeczywistości podziela je znaczna część wspólnoty. Proces ten może prowadzić do dalszego ograniczania publicznej ekspresji i wzmacniania pozornej jednomyślności. W takim ujęciu społeczna dominacja określonej narracji nie musi oznaczać jej powszechnej akceptacji, lecz może być częściowo skutkiem nierównego rozkładu kosztów publicznego zabierania głosu.

Timur Kuran, rozwijając koncepcję fałszowania preferencji, wskazywał na możliwość rozbieżności między prywatnym przekonaniem jednostki a publicznie deklarowaną postawą. W określonych warunkach społecznych opłacalne może być przedstawianie się jako zwolennik poglądu dominującego, nawet jeśli w sferze prywatnej pozostaje się wobec niego krytycznym. Proces taki może prowadzić do trwałego zniekształcania wiedzy społecznej o rzeczywistych postawach członków wspólnoty. Z punktu widzenia socjologii politycznej szczególnie ważne jest to, że ujawnienie sprzeciwu przez jedną osobę może zmieniać oczekiwania pozostałych uczestników, obniżając postrzegany koszt wyrażenia podobnego stanowiska. Publiczna wypowiedź intelektualisty, prawnika albo artysty może posiadać znaczenie szersze od swojej bezpośredniej treści, ponieważ uczestniczy w zmianie społecznej percepcji granic dopuszczalnej debaty. Użyteczność tych teorii nie oznacza jednak, że każde oskarżenie o cenzurę albo ostracyzm powinno być przyjmowane jako udokumentowany fakt. Konieczne pozostaje rozróżnienie między rzeczywistym ograniczeniem dostępu do instytucji, krytyczną odpowiedzią innych uczestników debaty, dobrowolną decyzją redakcyjną oraz formalną sankcją ze strony organów publicznych.

Wolność wypowiedzi obejmuje prawo do przedstawiania kontrowersyjnych argumentów, ale nie gwarantuje ich akceptacji ani nie wyklucza publicznej krytyki. Z perspektywy demokratycznej teorii komunikowania najważniejsze pozostaje to, czy jednostka zachowuje realną możliwość uczestnictwa w dyskusji, czy jej stanowisko podlega rzeczowej ocenie oraz czy instytucjonalne sankcje pozostają zgodne z właściwymi normami prawnymi i zasadami proporcjonalności. Przykłady niezależności poznawczej i odwagi w przekraczania odziedziczonej perspektywy można odnaleźć w biografiach osób, które rzetelnie analizowały rzeczywistość mimo presji otoczenia.

Rygor metodologiczny i etyka świadectwa w reportażu Salem

Biografia Salem stanowi wartościowy materiał do badań nad relacją między tożsamością dziennikarza a jego odpowiedzialnością wobec rzeczywistości; jej zakorzenienie kulturowe współistniało bowiem z gotowością do krytyki określonych narracji politycznych. Książka Salem z 1977 roku nie była jednak wyłącznie manifestem politycznym, lecz wyrastała z tradycji pogłębionego reportażu, łączącego obserwację, rozmowy i dokumentację z interpretacją szerszego kontekstu społecznego. Badacze Reges Schwaab, Cleus Jung, Mateus Quevedo i Jéssica Hock w artykule z 2019 roku opublikowanym w czasopiśmie Verso e Reverso zestawili jej twórczość z późniejszym reportażem Adriany Mabilii, wskazując na wagę doświadczenia terenowego i sposobu konstruowania narracji. Autorzy podkreślili, że reportaż może podważać dominujące schematy

interpretacyjne, jeśli przedstawia rzeczywistość z perspektywy osób i miejsc pomijanych przez główne ośrodki przekazu medialnego.

Właśnie ta cecha pozwala traktować twórczość Salem nie tylko jako źródło informacji o konflikcie, ale i jako refleksję nad społecznych warunków poznania. W kontekście epistemologii społecznej istotne staje się rozróżnienie między pozycją obserwatora a wiarygodnością jego świadectwa. Dziennikarz o określonej tożsamości kulturowej może korzystać z zasobów interpretacyjnych wynikających z własnego doświadczenia, lecz nie czyni go to automatycznie kompetentnym świadkiem wszystkich wydarzeń dotyczących danej społeczności. Analogicznie, osoba bez konkretnego pochodzenia nie jest z tego powodu pozbawiona możliwości dostarczenia materiału o wysokiej wartości poznawczej.

O wiarygodności reportażu decydują przede wszystkim metody zbierania informacji, jakość dokumentacji, rzetelność w weryfikacji relacji oraz zdolność oddzielenia faktów od interpretacji. W przypadku Salem żydowskie pochodzenie mogło zwiększać społeczną doniosłość jej stanowiska wobec polityki Izraela, ale nie stanowiło samo w sobie dowodu prawdziwości wszystkich przedstawionych twierdzeń.

Z perspektywy filozofii poznania sytuowanego można tu dostrzec problem analizowany przez Donnę Haraway i Sandrę Harding. Autorki te kwestionowały tradycyjne wyobrażenie obserwatora, który byłby zdolny do całkowitego odcięcia własnej pozycji społecznej od procesu poznawczego. Według nich wiedza zawsze powstaje w konkretnym kontekście, a rzetelność wymaga refleksji nad tym, jak usytuowanie podmiotu wpływa na wybór problemów, dostęp do źródeł i interpretację materiału. Nie oznacza to jednak, że wszystkie stanowiska są równouprawnione lub że przynależność do grupy daje epistemologiczny monopol na opisywanie jej historii. Przeciwnie – świadomość usytuowania poznawczego powinna wymuszać większy rygor metodologiczny i konfrontowanie własnych przekonań z relacjami osób doświadczających rzeczywistości z innej perspektywy. Ten mechanizm leży u podstaw dziennikarskiej postawy Salem.

W jej reportażu doświadczenie ludności palestyńskiej nie jest jedynie dodatkiem do narracji o żydowskim odrodzeniu narodowym. Staje się samodzielnym przedmiotem badania, wymagającym odtworzenia historii przemieszczeń, utraty domów, losów uchodźców i konsekwencji politycznej bezpaństwowości. Z punktu widzenia metodologii historii społecznej jest to przejście od opowieści o instytucjach państwowych i decyzjach elit do analizy doświadczenia ludzi poza ośrodkami władzy. Nie prowadzi to do zanegowania historii politycznej, lecz pozwala sprawdzić, jakie skutki konkretne decyzje wywołują w życiu osób, których interesy nie są w nich reprezentowane.

Ważny jest tytuł książki Palestinos, os novos judeus („Palestyńczycy, nowi Żydzi”), będący wyraźną figurą analogii historycznej. Doświadczenie wykorzenienia i uchodźstwa Palestyńczyków zostaje tu zestawione z wybranymi aspektami dziejów żydowskiej diaspory. Taką interpretację odnajdujemy również w opracowaniu na podstawie Mosera, gdzie Salem jawi się jako autorka dostrzegająca paradoks historii: wspólnota szukająca bezpieczeństwa po prześladowaniach uczestniczy w tworzeniu porządku, który dla innych oznacza utratę domu i samodzielności. Zastosowanie tej analogii wymaga jednak szczególnego rygoru pojęciowego.

Historia diaspory żydowskiej – od zburzenia Drugiej Świątyni, przez średniowieczne wypędzenia i europejski antysemityzm, aż po Zagładę – obejmuje wydarzenia o różnej strukturze, których nie da się sprowadzić do jednego modelu bezpaństwowości. Podobnie palestyńskie doświadczenie uchodźstwa i okupacji obejmuje odmienne okresy i formy zależności prawnej. Dlatego twierdzenie, że Palestyńczycy są „nowymi Żydami”, nie może być rozumiane jako dosłowne utożsamienie obu tych historii.

Analogia cierpienia jako narzędzie empatii i poznania

Książka posiada przede wszystkim wartość heurystyczną, ponieważ pozwala zapytać, czy pamięć własnego wykorzenienia może ułatwiać rozpoznawanie analogicznego cierpienia innych ludzi. Z perspektywy etyki porównawczej kluczowe staje się zatem odróżnienie analogii strukturalnej od równoważności historycznej.

Dwie społeczności mogą doświadczać przymusowego rozproszenia, ograniczenia praw, utraty własności i zależności od decyzji zewnętrznych instytucji, lecz nie oznacza to, że przyczyny, sprawcy, skala czy prawna kwalifikacja tych zdarzeń są identyczne. Rzetelna analiza porównawcza musi określać, które cechy są rzeczywiście wspólne, a które pozostają odmienne. Analogii nie wolno wykorzystywać do tworzenia moralnej hierarchii cierpienia ani zastępować nią dokumentacji historycznej sugestywną metaforą. Jej wartość polega na rozszerzeniu perspektywy poznawczej bez pozbawiania poszczególnych katastrof ich odrębnego znaczenia.

W tym punkcie istotna staje się teoria empatii C. Daniela Batsona, która wskazuje na relację między przyjmowaniem perspektywy drugiego człowieka a powstawaniem motywacji altruistycznej. Empatia może zwiększać gotowość do pomocy i uwzględniania interesów osób spoza własnej grupy, jednak jej działanie bywa selektywne. Łatwiej identyfikujemy się z cierpieniem osób podobnych do nas, należących do tej samej wspólnoty lub przedstawianych w sposób wywołujący silną reakcję emocjonalną. Historyczna analogia Salem może zatem uczestniczyć w przełamywaniu granic

empatii, odwołując się do znanego doświadczenia wspólnotowego, by skierować uwagę na ludzi wcześniej postrzeganych głównie jako polityczni przeciwnicy.

Jednocześnie badania Paula Blooma nad ograniczeniami empatii wskazują, że emocjonalne utożsamienie z cierpieniem jednostkowym nie zawsze prowadzi do bezstronnych i proporcjonalnych decyzji moralnych. Intensywność współczucia często zależy od sposobu przedstawienia ofiary, jej społecznej bliskości czy rozpoznawalności. W sytuacjach wymagających oceny krzywdy wielu osób niezbędna jest więc refleksja oparta na zasadach sprawiedliwości, danych empirycznych i konsekwentnych standardach prawnych.

Zestawienie koncepcji Batsona i Blooma pozwala uniknąć uproszczonego przekonania, że rozwiązanie konfliktów politycznych polega wyłącznie na zwiększaniu empatii. Wrażliwość na cierpienie może być motywacją do działania, ale odpowiedzialna decyzja wymaga także kontroli poznawczej i normatywnej. Dodatkowej ostrożności wymaga interpretacja społecznych konsekwencji działalności Salem.

Autor książki przedstawia krytykę Izraela jako źródło ostracyzmu zawodowego i środowiskowego, obejmującego utratę relacji oraz zarzuty nielojalności wobec własnej wspólnoty. Są to twierdzenia istotne dla rekonstrukcji stanowiska autora, lecz dostępne opracowania dziennikarskie i naukowe — choć potwierdzają biografię Salem oraz istnienie jej książek — nie pozwalają bez dalszej kwerendy odtworzyć skali, sprawców i instytucjonalnych mechanizmów wszystkich opisanych sankcji. Nie należy więc przedstawiać ich jako dowiedzionego, centralnie koordynowanego systemu cenzury. Można je natomiast potraktować jako hipotezę wymagającą weryfikacji poprzez analizę archiwalnych publikacji, recenzji, korespondencji redakcyjnej i świadectw uczestników ówczesnej debaty.

Mechanizmy sankcji społecznych a konstruktywna rola krytyki

Historyczne przypadki sprzeciwu wewnątrzwspólnotowego pozwalają rozwinąć teorię sankcji społecznych, których oddziaływanie nie wymaga bezpośredniej ingerencji organów państwowych. Jednostka może doświadczać utraty prestiżu, ograniczenia dostępu do instytucji, osłabienia więzi towarzyskich czy podważania kompetencji zawodowych, mimo że formalnie zachowuje prawo do wyrażania własnych przekonań.

Z perspektywy socjologii Émile'a Durkheima sankcje te stanowią jeden z mechanizmów podtrzymywania norm zbiorowych, umożliwiając społeczności reagowanie na zachowania

postrzegane jako naruszenie wspólnego porządku. Nie każda sankcja jest jednak nieuprawniona, podobnie jak nie każda norma wspólnotowa stanowi źródło bezprawnej presji. Problem pojawia się wtedy, gdy zakres negatywnych konsekwencji staje się niewspółmierny do charakteru zachowania lub gdy społeczność nie dopuszcza możliwości pokojowego kwestionowania własnych przekonań.

W analizie zachowań zbiorowych szczególnie przydatna okazuje się koncepcja dewiacji społecznej, rozwijana między innymi przez Howarda Beckera. W jego teorii etykietowania określone zachowanie staje się dewiacyjne nie tylko z powodu obiektywnych cech, lecz także w następstwie reakcji grup ustanawiających i egzekwujących normy. Nie oznacza to, że wszystkie zachowania są moralnie równoważne ani że społeczna ocena jest pozbawiona podstaw. Wskazuje jednak na potrzebę badania procesu, w którym uczestnik debaty zostaje zdefiniowany jako osoba naruszająca granice wspólnotowej akceptacji. W przypadku krytyki politycznej kluczowe pozostaje pytanie, czy negatywna etykieta odnosi się do rzeczywistej treści wypowiedzi, czy też zastępuje jej analizę przypisaniem określonych cech psychologicznych i moralnych samemu autorowi. Z perspektywy psychologii moralnej mechanizm ten można rozpatrywać przez pryzmat atrybucji dyspozycyjnej, polegającej na przypisywaniu zachowania trwałym właściwościom osobowościowym jednostki przy niedostatecznym uwzględnieniu warunków sytuacyjnych. Zamiast analizować argument dotyczący naruszenia praw człowieka, odbiorca może interpretować jego przedstawienie jako świadectwo nielojalności, samonienawiści albo wrogości wobec własnej wspólnoty. W rezultacie dyskusja przesuwa się z przedmiotu sporu na moralną charakterystykę uczestnika.

Mechanizm ten może występować w rozmaitych środowiskach politycznych, religijnych i zawodowych; jego znaczenie nie jest specyficzne dla judaizmu ani syjonizmu. Szczególnego znaczenia nabiera jednak w społecznościach, których poczucie bezpieczeństwa pozostaje silnie związane z historyczną pamięcią prześladowań. Warto tu zestawić teorię etykietowania Beckera z refleksją Alberta O. Hirschmana przedstawioną w pracy Exit, Voice, and Loyalty z 1970 roku.

Hirschman analizował trzy podstawowe sposoby reagowania na pogarszającą się jakość działania instytucji: opuszczenie organizacji, artykułowanie krytyki oraz zachowanie lojalności. W jego ujęciu lojalność może prowadzić do odroczenia decyzji o wyjściu i zwiększenia gotowości do prób naprawy instytucji. Oznacza to, że publiczny sprzeciw nie zawsze jest przeciwieństwem lojalności – może stanowić jej szczególną formę. Człowiek zabierający głos wbrew dominującemu stanowisku może kierować się przekonaniem, że dalsze milczenie utrwali praktyki szkodzące samej wspólnocie. W takim przypadku krytyka nie jest aktem odrzucenia przynależności, lecz działaniem podejmowanym w celu zachowania lub przywrócenia jej normatywnego sensu. Z punktu widzenia teorii demokracji rozróżnienie to ma znaczenie zasadnicze. Instytucja, która utożsamia lojalność wyłącznie z publiczną afirmacją własnych decyzji, ogranicza dostęp do informacji pozwalających

identyfikować błędy. W teorii organizacyjnego uczenia się Chrisa Argyrisa i Donalda Schöna kluczowe staje się rozróżnienie między uczeniem się jednopętlowym a dwupętlowym.

Pierwsze polega na korygowaniu działań w ramach przyjętych celów i reguł, drugie zaś obejmuje możliwość krytycznej rewizji samych założeń organizujących funkcjonowanie instytucji. Sprzeciw wewnątrzwspólnotowy może zatem pełnić funkcję mechanizmu uczenia się drugiego rodzaju, ponieważ pozwala zakwestionować nie tylko sposób realizacji określonego programu, ale również jego normatywne i polityczne podstawy.

Mechanizmy dyskredytowania krytyka wewnętrznego

Historyczne przypadki żydowskiej krytyki syjonizmu pozwalają precyzyjnie dostrzec te różnice. Jedni autorzy kwestionowali konkretne metody osadnictwa lub działania władz państwowych, zachowując poparcie dla określonych form żydowskiego samostanowienia. Inni podważali samą koncepcję terytorialnej państwowości narodowej, proponując alternatywne modele emancypacji i wspólnotowej autonomii. Jeszcze inni opierali swoją krytykę na prawie międzynarodowym lub ogólnych zasadach ochrony praw człowieka, nie uznając za konieczne rozstrzygania sporów dotyczących historycznej genezy syjonizmu. Sprowadzenie tych odmiennych stanowisk do jednej kategorii nielojalności zatarłoby rzeczywiste różnice pojęciowe i polityczne, a tym samym utrudniło rzetelną ocenę przedstawianych argumentów.

Theodor Herzl i figura "Mauschela". Historyczne źródła delegitymizowania krytyka wewnętrznego

Ważnym materiałem w tym kontekście jest tekst Mauschel, opublikowany przez Theodora Herzla w 1897 roku na łamach syjonistycznego pisma „Die Welt”. Jego analiza wymaga osadzenia w realiach europejskiego antysemityzmu, modernizacji żydowskiej tożsamości oraz konfliktów między zwolennikami narodowego odrodzenia a środowiskami asymilacyjnymi. Herzl posługiwał się figurą negatywnego żydowskiego przeciwnika syjonizmu – człowieka, który w oczach autora utracił poczucie solidarności z własną wspólnotą i przejął stereotypy wytwarzane przez antysemickie otoczenie. Uderzające jest to, że charakterystyka ta wykorzystywała obrazy i kategorie obecne w ówczesnej kulturze antysemickiej, kierując je przeciwko konkretnemu typowi żydowskiego krytyka ruchu narodowego. Tekst ten stanowi istotny przedmiot badań nad tym, jak społeczne stereotypy mogą być reprodukowane nawet przez autorów deklarujących sprzeciw wobec dyskryminacji własnej grupy. Nie należy go jednak utożsamiać ze współczesną, jednoznacznie sformułowaną teorią wykluczania wszystkich osób krytykujących syjonizm.

Herzl funkcjonował w specyficznym środowisku polemicznym, w którym spory o asymilację i narodową emancypację często przybierały gwałtowne formy. Analiza jego wypowiedzi wymaga zatem rozpoznania gatunku literackiego, retorycznej konstrukcji przeciwnika oraz relacji między polemiką wewnątrzwspólnotową a ówczesnymi antysemickimi wyobrażeniami. Nie zmienia to faktu, że Mauschel dostarcza istotnego świadectwa mechanizmu polegającego na moralnym dyskredytowaniu przeciwnika ideowego przez przypisywanie mu szczególnej formy nieautentycznej przynależności. Taka konstrukcja może służyć jako historyczny punkt odniesienia dla późniejszych praktyk stygmatyzowania krytyków narodowych instytucji jako osób pozbawionych właściwej solidarności.

Z perspektywy teorii retoryki kluczowe pozostaje odróżnienie argumentu dotyczącego prawdziwości stanowiska od argumentu uderzającego w wiarygodność osoby, która je przedstawia. Tradycja arystotelesowska wskazywała na znaczenie ethosu jako elementu przekonywania, lecz nie oznacza to, że charakterystyka moralna mówcy może zastępować merytoryczne dowodzenie twierdzeń.

W sporze politycznym istnieje ryzyko, że negatywny obraz autora zostanie wykorzystany do osłabienia recepcji jego argumentów bez konieczności ich analizy. Zjawisko to można badać przez pryzmat teorii erystyki i błędów argumentacyjnych, w szczególności argumentacji ad hominem. Należy jednak pamiętać, że wskazanie rzeczywistych konfliktów interesów, świadomego fałszowania informacji czy antysemickich uprzedzeń może być poznawczo istotne. Problem nie polega na całkowitym zakazie badania postawy autora, lecz na konieczności oddzielenia takiej analizy od oceny samych twierdzeń.

W kontekście współczesnych debat niezbędne jest rozróżnienie między rzeczywistym antysemityzmem a niezgodą dotyczącą polityki Izraela, historycznej interpretacji syjonizmu czy dopuszczalnych sposobów realizacji narodowego samostanowienia. Istnienie historycznej tradycji żydowskiego antysyjonizmu dowodzi, że nie można utożsamiać wszelkich form sprzeciwu wobec syjonizmu z nienawiścią do Żydów. Nie prowadzi to jednak automatycznie do wniosku, że każda wypowiedź antysyjonistyczna jest wolna od antysemickich uprzedzeń. Antysemityzm może bowiem przyjmować różne formy ideologiczne, wykorzystując język pozornie polityczny do rozpowszechniania stereotypów o zbiorowej winie, spiskowej kontroli instytucji czy rzekomo niezmiennych cech wszystkich Żydów. Właściwa ocena wymaga analizy treści wypowiedzi, jej kontekstu i sposobu przypisywania odpowiedzialności, a nie wyłącznie identyfikacji politycznej autora.

Epistemiczna niesprawiedliwość i mechanizmy reinterpretacji doświadczenia

Warto w tym miejscu odwołać się do teorii niesprawiedliwości epistemicznej Mirandy Fricker. Autorka rozróżnia między innymi niesprawiedliwość świadectwa, polegającą na obniżaniu wiarygodności osoby ze względu na stereotypowe przekonania dotyczące jej przynależności, oraz niesprawiedliwość hermeneutyczną, która występuje wtedy, gdy określone doświadczenia społeczne pozostają trudne do wyrażenia z powodu braku odpowiednich kategorii interpretacyjnych w dominującym dyskursie. W sporach narodowych oba te mechanizmy mogą funkcjonować równocześnie.

Osoba należąca do wspólnoty, która przedstawia niewygodne świadectwo, może być uznawana za niewiarygodną z powodu domniemanej nielojalności. Z kolei osoby pozostające poza dominującą strukturą polityczną mogą doświadczać ograniczonej dostępności języka, za pomocą którego ich krzywda stałaby się społecznie rozpoznawalna. Refleksja Fricker pozwala zestawić tutaj przypadki Salem i Langer, mimo że ich działalność obejmowała odmienne dziedziny.

Dziennikarka uczestniczyła w tworzeniu publicznie dostępnych świadectw dotyczących doświadczeń ludności palestyńskiej, natomiast prawniczka próbowała przekładać konkretne przeżycia na język norm i procedur umożliwiających instytucjonalne dochodzenie praw. W obu przypadkach zasadniczy problem dotyczył społecznej zdolności do uznawania informacji pochodzących od osób, których stanowisko nie odpowiada dominującemu sposobowi interpretowania konfliktu. Nie należy jednak automatycznie przyjmować, że każda negatywna ocena ich działalności wynikała z uprzedzeń. Warto badać, czy konkretni krytycy odnosili się do materiału dowodowego i metod pracy, czy też zastępowali argumentację oceną tożsamościową.

Szczególnie interesujący przypadek stanowi polityczna biografia Ronniego Kasrilsa, którego działalność – omawiana w poprzedniej części artykułu – wymaga teraz uzupełnienia o perspektywę psychologii moralnej i teorii zmiany przekonań. Kasrils dorastał w południowoafrykańskim środowisku żydowskim, a następnie zaangażował się w ruch przeciwko apartheidowi, wiążąc się z Afrykańskim Kongresem Narodowym i jego strukturami zbrojnymi. Jego późniejsza aktywność publiczna obejmowała również stanowczą krytykę polityki Izraela wobec Palestyńczyków.

Kluczowe jest to, że Kasrils przedstawiał własną drogę polityczną jako proces stopniowego kwestionowania przekonań i symbolicznych praktyk przyswajanych w dzieciństwie. W przemówieniach dotyczących Palestyny odwoływał się do doświadczeń południowoafrykańskiego apartheidu, wskazując na podobieństwa mechanizmów segregacji, kontroli ludności i ograniczania

politycznej podmiotowości. Jego wypowiedzi stanowią ważne świadectwo historyczne, lecz nie zastępują samodzielnej analizy prawniczej niezbędnej do rozpoznania znamion współczesnej zbrodni apartheidu. Autor książki, inspirując się Moserem, przypisuje szczególne znaczenie wspomnieniu Kasrilsa o dziecięcym uczestnictwie w zbieraniu funduszy na sadzenie drzew w Izraelu. Obraz ten służy jako metafora nieuświadomionego uczestnictwa w przedsięwzięciu, którego rzeczywistych skutków społecznych jednostka w danym momencie nie rozpoznaje.

Kasrils w późniejszych wypowiedziach publicznych powracał do motywu datków na rzecz Żydowskiego Funduszu Narodowego, zestawiając go ze swoją krytyką utraty ziemi i domów przez Palestyńczyków. Z punktu widzenia historii instytucjonalnej nie można jednak wywieść z samego faktu udziału w takiej zbiórce wniosku, że konkretne wpłacone środki zostały wykorzystane na gruntach należących wcześniej do określonej palestyńskiej rodziny. Tego rodzaju twierdzenie wymagałoby odrębnej dokumentacji przepływów finansowych, lokalizacji inwestycji i historii własności terenu. Metafora ta ma wartość jako świadectwo późniejszej reinterpretacji własnego doświadczenia, lecz nie stanowi automatycznego dowodu konkretnego transferu majątkowego, będąc elementem porównawczej wyobraźni moralnej.

Mechanizmy poznawcze a ryzyko nadmiernej analogizacji

Z perspektywy psychologii poznawczej szczególnie interesująca jest tutaj teoria dysonansu poznawczego Leona Festingera. Dysonans pojawia się, gdy jednostka dostrzega sprzeczność między swoimi wcześniejszymi przekonaniami a działaniami lub nowymi informacjami dotyczącymi ich konsekwencji. Człowiek może reagować na taki stan poprzez modyfikację poglądów, zmianę zachowania, reinterpretację danych albo marginalizowanie faktów niezgodnych z dotychczasową samooceną. W przypadku osoby silnie identyfikującej się z określoną tradycją narodową odkrycie, że instytucje uznawane za źródło wspólnotowego dobra uczestniczyły w działaniach krzywdzących innych ludzi, może stać się szczególnie silnym źródłem napięcia poznawczego.

Nie prowadzi ono jednak nieuchronnie do krytycznej zmiany stanowiska. Możliwa jest wręcz intensyfikacja wcześniejszych przekonań, zwłaszcza gdy nowe informacje są postrzegane jako zagrożenie dla tożsamości społecznej jednostki. Problem ten pogłębia teoria motywowanego rozumowania, rozwijana m.in. przez Zivę Kundę. W tym ujęciu proces poznawczy kształtowany jest nie tylko przez dążenie do trafnego obrazu rzeczywistości, lecz także przez potrzebę zachowania korzystnej samooceny i zgodności z przyjętym wcześniej światopoglądem. Człowiek może selektywnie poszukiwać informacji, różnie oceniać wiarygodność źródeł oraz stosować odmienne

kryteria dowodowe wobec argumentów zgodnych lub niezgodnych z własnym stanowiskiem. Mechanizm ten nie jest domeną konkretnych ideologii ani społeczności; występuje zarówno u zwolenników polityki państwowej, jak i u jej radykalnych przeciwników.

Dlatego naukowe wykorzystanie krytycznej biografii Kasrilsa powinno obejmować badanie jego późniejszych ocen z takim samym rygorem, z jakim rekonstruuje się przekonania wcześniejsze. Ważne uzupełnienie dostarcza koncepcja rozumowania motywowanego tożsamością, rozwijana w badaniach Dana Kahana nad kulturowymi uwarunkowaniami percepcji ryzyka. Człowiek może nieświadomie preferować interpretacje materiału dowodowego, które pozwalają mu zachować akceptację ważnej dla niego wspólnoty. W takim ujęciu sprzeciw wobec niewygodnych informacji nie musi wynikać z braku inteligencji czy wykształcenia, lecz może być powiązany z rzeczywistymi kosztami społecznymi przyznania racji przeciwnemu argumentowi. Rozwój kompetencji poznawczych nie gwarantuje więc automatycznie większej otwartości, jeśli otoczenie instytucjonalne nagradza przede wszystkim zdolność uzasadniania przyjętej już identyfikacji politycznej.

Z perspektywy socjologii wiedzy ewolucja Kasrilsa pozwala dostrzec mechanizm, w którym doświadczenie uczestnictwa w jednym konflikcie społecznym staje się źródłem kategorii interpretacyjnych dla innego. Własna biografia antyapartheidowa dostarczyła mu języka dominacji, segregacji i obywatelskiego oporu, który następnie zastosował w ocenie sytuacji Palestyńczyków. Taka translacja doświadczenia ma znaczną wartość poznawczą, gdyż umożliwia dostrzeżenie podobieństw strukturalnych niewidocznych dla innych obserwatorów. Jednocześnie jest ona podatna na ryzyko nadmiernej analogizacji, szczególnie gdy wcześniejszy konflikt staje się uniwersalnym modelem interpretowania wszystkich późniejszych przypadków politycznej nierówności. Właśnie dlatego porównanie powinno obejmować zarówno elementy wspólne, jak i różnice dotyczące historii, ustroju, prawa czy gospodarki.

Refleksję Kasrilsa można zestawić z teorią pól społecznych Pierre'a Bourdieu. Jednostka zajmująca określoną pozycję w środowisku politycznym korzysta z kapitału symbolicznego uzyskanego dzięki wcześniejszej działalności. W przypadku Kasrilsa doświadczenie walki z południowoafrykańskim apartheidem wzmacniało społeczną wiarygodność jego wypowiedzi o segregacji i prawach człowieka. Nie oznaczało to jednak, że posiadany kapitał automatycznie gwarantował trafność wszystkich porównań. Z punktu widzenia epistemologii konieczne pozostaje odróżnienie autorytetu biograficznego od mocy argumentacyjnej określonego twierdzenia. Świadek posiadający szczególne doświadczenie historyczne może ujawniać problemy niewidoczne dla innych badaczy, lecz jego interpretacja powinna podlegać niezależnej kontroli, zwłaszcza gdy prowadzi do daleko idących kwalifikacji prawnych.

Odpowiedzialność polityczna zamiast zbiorowej winy

Kluczowe pozostaje rozróżnienie między moralną współodpowiedzialnością za utrzymywanie danej instytucji a zbiorową winą przypisywaną osobom ze względu na ich pochodzenie. Iris Marion Young, rozwijając koncepcję społecznego związku odpowiedzialności, wskazywała, że jednostki mogą uczestniczyć w strukturach społecznych wytwarzających niesprawiedliwe skutki, nawet jeśli nie mają bezpośredniego zamiaru krzywdzenia innych ani nie kontrolują całego procesu. Odpowiedzialność ta ma przede wszystkim charakter polityczny i prospektywny: skłania do rozpoznania własnej pozycji oraz możliwości współdziałania na rzecz zmiany instytucji. Nie jest ona tożsama z odpowiedzialnością karną ani z moralnym oskarżeniem wszystkich członków danej wspólnoty. Autobiograficzną refleksję Kasrilsa można zatem odczytywać jako próbę przejścia od odziedziczonej identyfikacji do świadomego rozpoznawania skutków instytucjonalnych działań, w których jednostka uczestniczyła bez pełnej wiedzy o ich znaczeniu. Zestawienie myśli Festingera, Kahna, Bourdieu i Young pozwala wyprowadzić bardziej złożoną teorię społecznej przemiany przekonań.

Nowa informacja może wywołać dysonans, jednak kierunek jego rozwiązania zależy od pozycji społecznej jednostki, kosztów utraty uznania oraz dostępnych zasobów interpretacyjnych. Zmiana poglądów staje się szczególnie prawdopodobna, gdy człowiek zyskuje możliwość zastąpienia wcześniejszej identyfikacji inną strukturą wartości, która wciąż zapewnia mu poczucie ciągłości własnej biografii. W przypadku Kasrilsa funkcję tę pełnił uniwersalistyczny język walki przeciwko apartheidowi i politycznemu podporządkowaniu; pozwalał on zachować związek z żydowskim doświadczeniem, a jednocześnie kwestionować określone działania państwa Izrael. Nie oznacza to jednak, że każda podobna ewolucja polityczna musi prowadzić do identycznych wniosków lub że jej radykalność jest samodzielnym wskaźnikiem moralnej dojrzałości.

Współczesne formy sprzeciwu wewnątrzwspólnotowego nabierają szczególnego charakteru w działalności Nan Goldin – amerykańskiej fotografki i artystki dokumentującej życie społeczne, intymność, marginalizację oraz doświadczenia osób pozostających poza dominującymi wzorcami kulturowymi. Jej twórczość od dziesięcioleci podejmuje problemy widzialności, prywatności, cielesności, uzależnień i wykluczenia, a publiczna aktywność obejmowała również kampanie przeciwko instytucjom i przedsiębiorstwom zaangażowanym w kryzys opioidowy. W kontekście współczesnego konfliktu izraelsko-palestyńskiego Goldin stała się jedną z najbardziej rozpoznawalnych postaci świata kultury otwarcie krytykujących działania militarne Izraela w Strefie Gazy oraz niemiecką politykę wobec propalestyńskich protestów. Jej postawa stanowi interesujący materiał do badań nad relacją między autonomią sztuki, odpowiedzialnością publiczną a instytucjonalnymi granicami wypowiedzi politycznej. W listopadzie 2024 roku Goldin

wykorzystała otwarcie własnej retrospektywy This Will Not End Well w berlińskiej Neue Nationalgalerie, by wygłosić przemówienie stanowczo potępiające izraelskie działania wojenne w Strefie Gazy i Libanie. Artystka określiła je mianem ludobójstwa, odwołując się jednocześnie do własnego żydowskiego pochodzenia oraz rodzinnej pamięci prześladowań.

Pluralizm i agonistyka jako ramy demokratycznego sporu

Wypowiedź artystki wywołała zdecydowane reakcje publiczności, przedstawicieli muzeów i komentatorów kultury. Istotne jest, że dyrektor galerii Klaus Biesenbach publicznie nie zgodził się z jej oceną, a jednocześnie bronił prawa Goldin do swobodnego prezentowania własnego stanowiska. Z kolei przedstawiciele Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego skrytykowali treść przemówienia oraz zachowanie części demonstrantów, którzy uniemożliwili dyrektorowi wygłoszenie odpowiedzi. Wydarzenie to jest przykładem konfliktu o granice krytyki politycznej, ale i obrazem instytucjonalnego współistnienia ekspresji artystycznej, publicznego sprzeciwu i prawa do odmiennego zdania. Faktograficzna precyzja ma tutaj znaczenie zasadnicze.

W książce Mosera Goldin jawi się jako symbol oporu wobec cenzury, przejawiającej się w odwoływaniu wystaw czy ograniczaniu dostępu krytyków Izraela do instytucji kultury. Nie można jednak uznać, że jej berlińska retrospektywa została odwołana z powodów politycznych – wystawa się odbyła, a instytucja publicznie potwierdziła prawo artystki do wyrażenia własnych poglądów. Spór dotyczył zarówno treści oskarżeń, jak i zachowania protestujących wobec osoby chcącej wyrazić sprzeciw. Rzetelna analiza musi uwzględniać wszystkie te aspekty, zamiast redukować zdarzenie do jednostronnej narracji o całkowitym wyeliminowaniu artystki z przestrzeni publicznej.

W tym kontekście przydatne staje się odwołanie do teorii sfery publicznej Jürgena Habermasa. W jego ujęciu demokratyczna komunikacja wymaga przestrzeni, w której uczestnicy mogą przedstawiać argumenty dotyczące spraw wspólnych i poddawać je krytyce. Nie oznacza to dyskusji pozbawionej emocji czy wolnej od nierówności – rzeczywiste sfery publiczne są przecież kształtowane przez instytucje, media, zasoby ekonomiczne i relacje władzy. Ich normatywna wartość polega jednak na możliwości wzajemnego kwestionowania stanowisk bez uznawania różnicy poglądów za powód do odebrania komuś prawa do uczestnictwa. W przypadku wystąpienia Goldin kluczowe jest zatem jednoczesne respektowanie prawa artystki do krytyki i prawa instytucji do udzielenia odpowiedzi.

Perspektywę tę uzupełnia agonistyczna teoria demokracji Chantal Mouffe, która podważała przekonanie, że konflikty polityczne da się całkowicie rozstrzygnąć poprzez racjonalne porozumienie. Mouffe podkreślała trwałość społecznych antagonizmów i znaczenie instytucji, które pozwalają przekształcać je w spory między przeciwnikami uznającymi wzajemną prawomocność uczestnictwa. Nie wymaga to rezygnacji z silnych przekonań moralnych ani zakładania, że wszystkie stanowiska są równowartościowe. Oznacza raczej konieczność utrzymania warunków rywalizacji politycznej, w której spór nie prowadzi automatycznie do wykluczenia drugiej strony ze wspólnoty demokratycznej. W takim ujęciu wydarzenie w Neue Nationalgalerie można interpretować jako konflikt między ekspresyjną logiką protestu a instytucjonalnym obowiązkiem ochrony pluralizmu wypowiedzi.

Nowe media zmieniają dostęp do dowodów, lecz nie gwarantują obiektywnej wiedzy

Nowe media w fundamentalny sposób zmieniły dokumentowanie współczesnej przemocy. W przeciwieństwie do dawnych konfliktów, gdy obrazy docierały do nas głównie przez profesjonalnych fotoreporterów i redakcje, telefony komórkowe oraz platformy cyfrowe pozwoliły na bezpośrednie rejestrowanie wydarzeń przez ich uczestników. Fotografia czy nagranie wideo mogą dziś powstawać niemal równocześnie ze zdarzeniem, zyskując globalny zasięg z pominięciem tradycyjnych instytucji prasowych.

Nie oznacza to jednak całkowitego zaniku pośrednictwa – współczesne platformy opierają się na własnych algorytmach selekcji, zasadach moderacji i systemach rekomendacji. Zmienia się jednak struktura dostępu do materiałów, a tym samym relacja między świadkiem, redakcją, państwem i odbiorcą. W analizie mediów kluczowa staje się koncepcja społeczeństwa sieciowego Manuela Castellsa, która pozwala postrzegać przepływ informacji jako proces organizowany przez relacje sieciowe, a nie wyłącznie przez hierarchiczne instytucje. W takim środowisku zasięg świadectw ulega rozszerzeniu, lecz jednocześnie pojawiają się nowe formy zależności od infrastruktury technologicznej. Widzialność wydarzenia zależy bowiem od algorytmów, decyzji operatorów platform, jakości łączności czy polityki moderowania treści.

Z perspektywy socjologii wiedzy oznacza to, że przełamanie tradycyjnych monopoli informacyjnych nie prowadzi automatycznie do pełnej demokratyzacji poznania. Umożliwia raczej powstanie nowych ośrodków selekcji i dystrybucji informacji, które również wymagają krytycznej kontroli. Tutaj kluczowe staje się pojęcie cyfrowego świadka – osoby rejestrującej wydarzenie urządzeniem mobilnym i udostępniającej ten zapis publicznie. Taki materiał ma istotną wartość dowodową,

zwłaszcza gdy pozwala ustalić czas, miejsce, sprawcę i skutki zdarzenia. Jednak samo nagranie nie jest kompletnym opisem rzeczywistości; obejmuje ograniczony fragment czasu i przestrzeni oraz zależy od decyzji osoby rejestrującej. Współczesna weryfikacja cyfrowa wymaga więc badania pochodzenia materiału, autentyczności pliku, zgodności miejsca i czasu oraz relacji do niezależnych źródeł. Wyzwanie potęguje rozwój narzędzi do manipulacji obrazem i dźwiękiem, w tym generatywnej sztucznej inteligencji, która zwiększa ryzyko mylenia materiałów syntetycznych z bezpośrednimi świadectwami.

Z perspektywy epistemologii świadectwa kluczowe jest rozróżnienie między widzialnością a wiedzą. Obraz cierpienia może wywołać silne emocje, lecz jego prawidłowa interpretacja wymaga ustalenia okoliczności, przyczyn i odpowiedzialności. Z kolei brak obrazu nie dowodzi, że zdarzenie nie miało miejsca – dokumentacja mogła zostać zniszczona lub nigdy nie powstać. Dlatego współczesna praktyka dokumentowania naruszeń praw człowieka musi łączyć materiały audiowizualne z relacjami świadków, analizą medyczną, danymi przestrzennymi i dokumentacją instytucjonalną.

Konieczność rozróżnienia antysemityzmu od krytyki politycznej

Tylko w takim ujęciu cyfrowy przekaz może uczestniczyć w rozwijaniu rzetelnej wiedzy, a nie wyłącznie w wytwarzaniu coraz intensywniejszej konkurencji emocjonalnych obrazów. Problemem pozostaje jednak możliwość społecznego zobojętnienia wobec cierpienia przedstawianego za pośrednictwem mediów. Susan Sontag, analizując fotografię wojenną w Regarding the Pain of Others, wskazywała na napięcie między poznawczą wartością obrazów przemocy a ograniczeniami moralnego oddziaływania samego patrzenia. Obraz może ujawniać cierpienie, lecz nie stanowi wystarczającego instrumentu wyjaśniania jego przyczyn. Może wywoływać współczucie, gniew, poczucie bezradności albo znużenie, zależnie od kontekstu i sposobu odbioru. Współczesny, nieustanny przepływ cyfrowych świadectw może więc jednocześnie poszerzać wiedzę o przemocy i prowadzić do osłabienia zdolności długotrwałego skupienia uwagi na potrzebach osób nią dotkniętych.

Działalność Goldin pozwala skonfrontować dwie odmienne koncepcje funkcji sztuki w społeczeństwie. Pierwsza akcentuje autonomię artystycznej ekspresji i potrzebę ochrony przestrzeni kultury przed bezpośrednim podporządkowaniem bieżącym konfliktom politycznym. Druga wskazuje na społeczną odpowiedzialność twórcy i możliwość wykorzystywania publicznego prestiżu oraz instytucji kultury do ujawniania cierpienia i naruszeń praw człowieka. Napięcie między nimi nie musi prowadzić do całkowitego odrzucenia jednej z perspektyw. Autonomia sztuki może

bowiem chronić możliwość przedstawiania kontrowersyjnych treści, a odpowiedzialność społeczna pozwala artystom podejmować problemy o znaczeniu wykraczającym poza estetyczny wymiar dzieła. Zasadnicze znaczenie mają tu warunki instytucjonalne, w których możliwa jest taka działalność, oraz prawo innych uczestników do jej krytycznej oceny.

Antysemityzm i antysyjonizm. Granice pojęciowe, spór o definicje i odpowiedzialność za słowo

Przedstawione mechanizmy społecznej presji prowadzą do szczególnie trudnego problemu współczesnej debaty publicznej: rozróżnienia między antysemityzmem, krytyką działań państwa Izrael a sprzeciwem wobec syjonizmu rozumianego jako określony program polityczny. Z punktu widzenia nauk społecznych kategorie te nie powinny być utożsamiane bez uprzedniego ustalenia ich znaczenia. Antysemityzm odnosi się do uprzedzeń, dyskryminacji i wrogości wobec Żydów jako Żydów, przybierających historycznie różne formy religijne, rasowe, społeczne i polityczne. Krytyka państwa dotyczy natomiast jego instytucji, decyzji, regulacji i praktyk, które mogą podlegać niezależnej ocenie prawnej i moralnej.

Antysyjonizm stanowi kategorię szczególnie zróżnicowaną, ponieważ może oznaczać sprzeciw wobec dziewiętnastowiecznego projektu narodowego, odrzucenie określonego modelu etnonarodowej państwowości, poparcie dla ustroju dwunarodowego albo bardziej radykalne zakwestionowanie politycznej legitymizacji państwa żydowskiego.

Właśnie dlatego kwalifikacja określonej wypowiedzi wymaga rekonstrukcji jej rzeczywistej treści, a nie wyłącznie rozpoznania używanej etykiety ideologicznej. Z perspektywy historii idei szczególnie ważne jest to, że syjonizm nie stanowił jednej, całkowicie niezmiennej doktryny. Obejmował programy świeckie i religijne, socjalistyczne i liberalne, terytorialne i kulturowe, a także koncepcje dwunarodowe, których uczestnicy odmiennie rozumieli relację między żydowskim odrodzeniem a prawami mieszkańców Palestyny. Współczesne utożsamianie wszystkich tych nurtów z jednym, jednoznacznie określonym systemem wartości prowadziłoby do historycznego esencjalizmu.

Rozróżnienie krytyki politycznej od antysemityzmu

Podobnie sprzeciw wobec syjonizmu może wyrastać z uniwersalistycznej filozofii praw człowieka, religijnego antynacjonalizmu, socjalistycznego internacjonalizmu czy innych przekonań, które same w sobie mogą podlegać krytycznej ocenie. Samo odwołanie do antysyjonizmu nie jest zatem wystarczającą podstawą, by uznać dane stanowisko za automatycznie słuszne lub antysemickie.

Współczesne definicje antysemityzmu stanowią cenny materiał do analizy relacji między ochroną mniejszości a wolnością wypowiedzi. Definicja robocza Międzynarodowego Sojuszu na rzecz

Pamięci o Holokauście z 2016 roku zawiera ogólne określenie antysemityzmu oraz katalog przykładów pomagających rozpoznawać różne formy uprzedzeń. Autorzy dokumentu wskazują między innymi na antysemicki charakter przypisywania Żydom zbiorowej odpowiedzialności za czyny jednostek, powielania stereotypów o rzekomej kontroli instytucji przez Żydów czy formułowania zarzutów o podwójnej lojalności. Dokument dopuszcza możliwość wystąpienia antysemityzmu w wypowiedziach dotyczących Izraela, zastrzegając jednak, że krytyka tego państwa – o ile jest porównywalna z krytyką innych krajów – nie może być sama w sobie uznawana za antysemicką.

Inną konstrukcję zaproponowano w Deklaracji Jerozolimskiej z 2021 roku. Jej autorzy podjęli próbę precyzyjniejszego oddzielenia nienawiści wobec Żydów od kontrowersyjnych stanowisk dotyczących przyszłości Izraela i Palestyny. Podkreślono w niej, że krytyka polityki Izraela, postulowanie równych praw dla wszystkich mieszkańców oraz porównywanie określonych instytucji z historycznymi systemami kolonializmu osadniczego czy apartheidu nie stanowią same w sobie antysemityzmu. Jednocześnie dokument uznaje za niedopuszczalne stosowanie antyżydowskich stereotypów, zbiorowe obarczanie Żydów odpowiedzialnością oraz wrogie uogólnienia wobec całej wspólnoty. Taka konstrukcja dowodzi, że ochrona przestrzeni do krytycznej debaty nie musi oznaczać osłabienia sprzeciwu wobec rzeczywistego antysemityzmu.

Dopełnieniem tych prób uporządkowania problemu jest Nexus Document. Jego autorzy podkreślają konieczność stosowania wobec wypowiedzi dotyczących Izraela i syjonizmu takich samych standardów rozpoznawania uprzedzeń, jakie stosuje się w innych kontekstach. Szczególny nacisk położono tu na odrzucenie teorii spiskowych o rzekomej żydowskiej kontroli świata, przypisywania wszystkim Żydom odpowiedzialności za działania Izraela oraz traktowania ich jako osób z definicji niezdolnych do lojalności wobec państwa, w którym mieszkają.

Rozróżnienie krytyki politycznej od nienawiści etnicznej

Jednocześnie dokument pozostawia przestrzeń dla krytyki polityki państwowej i zróżnicowanych koncepcji rozwiązania konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Stanowi on próbę wypracowania aparatu pojęciowego, który pozwalałby rozpoznawać rzeczywiste treści antysemickie bez redukowania całej debaty dotyczącej syjonizmu do pytania o dopuszczalność krytyki. Zestawienie tych trzech podejść ujawnia zarówno istotny obszar zgodności, jak i rzeczywiste różnice interpretacyjne.

Wspólne pozostaje odrzucenie nienawiści do Żydów, stereotypów spiskowych oraz zasady zbiorowej odpowiedzialności. Spór dotyczy przede wszystkim tego, w jakich okolicznościach krytyka żydowskiego samostanowienia albo politycznego charakteru Izraela przekracza granicę

pomiędzy stanowiskiem dotyczącym ustroju państwa a dyskryminacyjnym kwestionowaniem praw określonej wspólnoty. Różnice te nie powinny być ukrywane poprzez przedstawianie jednej definicji jako całkowicie bezspornej, ani wykorzystywane do relatywizowania wszystkich zarzutów dotyczących antysemityzmu. Stanowią one raczej przedmiot uzasadnionej debaty prawnej, politologicznej i filozoficznej, w której szczególnego znaczenia nabiera analiza kontekstu wypowiedzi oraz jej rzeczywistych konsekwencji dla osób należących do grup chronionych. W tym miejscu szczególnie przydatna okazuje się teoria aktów mowy Johna L. Austina i Johna Searle'a, wskazująca, że wypowiedź może pełnić nie tylko funkcję przekazywania informacji, lecz również wykonywać określone działania społeczne. Słowa mogą ustanawiać zobowiązania, formułować oskarżenia, wyrażać groźby, podważać społeczną pozycję danej osoby albo mobilizować innych do działania. Ich znaczenie nie zależy wyłącznie od dosłownego brzmienia, lecz także od kontekstu, pozycji mówcy i sposobu odbioru.

W sporach dotyczących antysemityzmu kluczowe pozostaje zatem rozróżnienie między analitycznym porównaniem określonych instytucji a wypowiedzią, która wykorzystuje podobne słownictwo do rozpowszechniania nienawiści wobec całej zbiorowości. Ta sama kategoria polityczna może w różnych kontekstach służyć odmiennym działaniom komunikacyjnym. Dodatkowego znaczenia nabiera problem społecznego funkcjonowania zarzutu antysemityzmu jako aktu delegitymizacji wypowiedzi. Rzeczywiste wskazanie antysemickich treści pełni ważną funkcję ochronną i powinno być traktowane z należytą powagą. Jednak w określonych sytuacjach podobny zarzut może zostać sformułowany bez dostatecznego uzasadnienia, co prowadzi do zastąpienia krytycznej analizy stanowiska moralnym oskarżeniem jego autora. Z drugiej strony bezpodstawne przedstawianie każdego zarzutu antysemityzmu jako narzędzia cenzury może prowadzić do marginalizowania rzeczywistych doświadczeń żydowskiej dyskryminacji.

W obu przypadkach problemem jest instrumentalne wykorzystanie kategorii służącej ochronie podstawowych praw człowieka. Właściwa praktyka publiczna wymaga więc jednoczesnej gotowości do zwalczania antysemityzmu i przestrzegania zasad rzetelnego rozpoznawania oskarżeń. Współczesne spory o definicje antysemityzmu mają tym samym znaczenie ogólniejsze dla teorii demokracji. Każde społeczeństwo musi rozstrzygać problem granic między ochroną osób przed dyskryminacją a możliwością krytykowania ideologii, religii i instytucji politycznych. Nie istnieje rozwiązanie polegające na całkowitym zniesieniu konfliktu między tymi wartościami, ponieważ prawa i wolności mogą pozostawać w rzeczywistym napięciu. Konieczne staje się więc rozwijanie procedur umożliwiających rozpoznawanie konkretnych przypadków, proporcjonalne reagowanie na naruszenia oraz zapewnianie realnej możliwości obrony przed nieuzasadnionymi oskarżeniami. Tak rozumiana praktyka nie wymaga unikania trudnych tematów; przeciwnie – zakłada możliwość

ich profesjonalnego badania przy zachowaniu odpowiedzialności za rzetelność dowodową i precyzję pojęć.

Psychologiczne mechanizmy sprzeciwu i wpływ mniejszości

Przedstawione biografie pozwalają przejść do bardziej ogólnej problematyki moralnego sprzeciwu, której znaczenie wykracza poza historię żydowskiego antysyjonizmu. W psychologii społecznej szczególnie interesujące pozostają badania nad zachowaniami osób gotowych kwestionować normy grupowe, jeżeli uznają je za niezgodne z podstawowymi zasadami moralnymi. Takie postępowanie może prowadzić do społecznego podziwu, lecz równie często wywołuje negatywne reakcje, ponieważ publiczny sprzeciw jednostki bywa odczytywany jako pośrednia krytyka osób zachowujących zgodność z dominującą normą. Problem ten analizowano między innymi w badaniach dotyczących moral rebels, czyli jednostek przeciwstawiających się społecznej presji w imię określonych przekonań etycznych. Benoît Monin i jego współpracownicy wskazywali, że osoby zachowujące się w sposób moralnie wymagający mogą budzić niechęć otoczenia, jeżeli ich działania są postrzegane jako zakwestionowanie moralnej wartości wyborów dokonanych przez innych.

Publiczna odmowa uczestnictwa w określonym przedsięwzięciu może być zatem odbierana jako oskarżenie pozostałych uczestników o nieodpowiedzialność, nawet jeśli osoba protestująca nie formułuje bezpośrednio takiego zarzutu. Zjawisko to pozwala rozpoznać istotny problem sprzeciwu wewnątrzwspólnotowego: dysydent może być odrzucany nie tylko dlatego, że jego stanowisko jest sprzeczne z dominującą ideologią, lecz również dlatego, że samo jego zachowanie skłania innych do ponownej oceny własnych decyzji. Z perspektywy teorii dysonansu poznawczego mechanizm ten można interpretować jako próbę ochrony pozytywnej samooceny poprzez deprecjonowanie osoby, której postawa ujawnia możliwość dokonania odmiennego wyboru. Jeżeli jednostka uznaje określone zachowanie za właściwe i społecznie uzasadnione, publiczny sprzeciw innej osoby może osłabiać poczucie jednoznaczności przyjmowanej normy. Jednym ze sposobów redukowania tego napięcia staje się uznanie krytyka za osobę niewiarygodną, naiwną, nielojalną albo kierującą się ukrytymi motywacjami. Nie oznacza to jednak, że każda ostra reakcja na protest jest wyłącznie przejawem dysonansu poznawczego.

Krytyka może dotyczyć również rzeczywistych błędów argumentacyjnych, niewłaściwych form działania albo negatywnych konsekwencji podejmowanej aktywności. Właściwa analiza wymaga więc odróżnienia mechanizmu psychologicznego od merytorycznej oceny konkretnego zachowania. Szczególnie wartościowe pozostaje tutaj zestawienie klasycznych badań nad konformizmem z teorią

wpływu mniejszości Serge'a Moscoviciego. O ile wcześniejsze eksperymenty Ascha wskazywały przede wszystkim na zdolność większości do kształtowania publicznie deklarowanych ocen, o tyle Moscovici badał możliwość wywierania wpływu przez stosunkowo niewielką, lecz konsekwentną grupę osób prezentujących odmienne stanowisko. W jego ujęciu spójność argumentacji, trwałość postawy i zdolność do utrzymywania niezależnego stanowiska mogą skłaniać innych uczestników do ponownego rozpatrywania wcześniejszych przekonań. Mniejszość nie musi zatem uzyskiwać natychmiastowej przewagi politycznej, aby uczestniczyć w długotrwałym procesie zmiany społecznej; może wpływać na sposób formułowania problemów, zakres dopuszczalnych argumentów i stopniowe przekształcanie kryteriów oceny instytucji. Właśnie ten mechanizm dostarcza interesującego aparatu do analizy działalności Langer, Salem, Kasrilsa i Goldin.

Ich stanowiska mogły pozostawać w konflikcie z dominującymi przekonaniami części wspólnot, z których się wywodziły, ale publiczna konsekwencja umożliwiała im uczestniczenie w szerszej debacie dotyczącej odpowiedzialności za działania państwowe. Nie należy jednak zakładać, że wszystkie ich interwencje prowadziły do podobnych rezultatów ani że społeczna widzialność protestu jest równoznaczna z jego skutecznością. Właściwa analiza powinna uwzględniać odmienność stosowanych środków, dostęp do instytucji, strukturę odbiorców i rzeczywiste konsekwencje podejmowanych działań. W niektórych przypadkach protest może prowadzić do zmiany prawa albo praktyki administracyjnej, w innych przede wszystkim do poszerzenia społecznej wiedzy, a jeszcze w innych do utrwalenia konfliktu i wzrostu polaryzacji.

W tym miejscu szczególnie istotna staje się teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury, której znaczenie wykracza poza proste naśladowanie zachowań. Jednostki obserwują działania innych ludzi, ich konsekwencje i sposoby reagowania otoczenia, a następnie wykorzystują te informacje do organizowania własnego postępowania. Publiczna działalność dysydenta może zatem dostarczać modelu zachowania osobom wcześniej przekonanym, że wyrażenie odmiennego stanowiska jest niemożliwe albo wiąże się z nieakceptowalnymi kosztami. Równocześnie obserwowanie szczególnie dotkliwych sankcji może zniechęcać do podobnej aktywności. Z perspektywy teorii politycznej znaczenie jednostkowego sprzeciwu nie polega więc wyłącznie na jego bezpośredniej treści, lecz również na wpływie, jaki wywiera na społeczne wyobrażenia o możliwości samodzielnego działania.

Synteza tych rozważań pozwala sformułować koncepcję, którą można określić jako Architektura moralnej odpowiedzialności: od sumienia jednostki do instytucji zbiorowej kontroli. Jest to teoretyczna konstrukcja dotycząca warunków odpowiedzialnej krytyki wewnątrzwspólnotowej, składająca się z czterech elementów. Pierwszym pozostaje zdolność jednostki do rozpoznawania różnicy między odziedziczoną tożsamością a aktualnymi decyzjami instytucji politycznych. Drugim jest dostęp do informacji pozwalających kontrolować prawdziwość dominujących narracji. Trzeci

obejmuje społeczne i prawne gwarancje przedstawiania stanowisk krytycznych bez narażenia na nieproporcjonalne sankcje. Czwarty dotyczy istnienia instytucji zdolnych do wykorzystywania informacji o nieprawidłowościach do rzeczywistej korekty działania.

Autonomia moralna jako fundament odpowiedzialnej krytyki

Elementy te nie tworzą samodzielnego, empirycznie potwierdzonego modelu o uniwersalnej mocy przewidywania, lecz stanowią syntetyczną propozycję analityczną, wyprowadzoną z zestawienia psychologii społecznej, teorii demokracji i badań nad organizacyjnym uczeniem się. W tym ujęciu kluczowe staje się rozróżnienie między moralną autonomią a społecznym indywidualizmem. Autonomia moralna nie wymaga całkowitego zerwania więzi z grupą ani przekonania, że jednostka może formułować wszystkie własne sądy w oderwaniu od kultury i historii. Przeciwnie – człowiek rozwija zdolność oceniania działań właśnie poprzez uczestnictwo w relacjach społecznych, edukację i przekaz międzypokoleniowy.

Problem pojawia się wtedy, gdy instytucje wspólnotowe uznają własną interpretację wartości za wyłączną i niepodlegającą krytyce. Wówczas normy pierwotnie służące podtrzymywaniu solidarności mogą prowadzić do ograniczania refleksyjności, która jest jednak niezbędna dla odpowiedzialnego życia zbiorowego. W filozofii Immanuela Kanta zagadnienie to można powiązać z koncepcją autonomii rozumu praktycznego, zakładającą zdolność człowieka do postępowania według zasad, których obowiązywanie potrafi racjonalnie uzasadnić. Z kolei w tradycji Hannah Arendt istotne staje się samodzielne myślenie, rozumiane jako możliwość rozpoznawania świata z perspektywy innych ludzi oraz odmawiania bezrefleksyjnego uczestnictwa w instytucjonalnym wykonywaniu zła. Emmanuel Lévinas przesuwa punkt ciężkości ku odpowiedzialności wobec Innego – takiej, która nie może zostać w pełni wyprowadzona z wcześniejszego kontraktu społecznego ani ograniczona do wzajemności między członkami tej samej wspólnoty. Wreszcie Jürgen Habermas wskazuje na znaczenie publicznej argumentacji, dzięki której indywidualne przekonania mogą być poddawane intersubiektywnej kontroli i uczestniczyć w demokratycznym ustanawianiu obowiązujących norm.

Zderzenie tych stanowisk ujawnia różne źródła odpowiedzialności moralnej. Kant podkreśla racjonalną strukturę normatywności, Arendt znaczenie samodzielnego osądu w warunkach politycznego pluralizmu, Lévinas pierwszeństwo zobowiązania wobec drugiego człowieka, a Habermas instytucjonalne znaczenie dyskursywnego uzasadniania norm. Choć koncepcje te nie są w pełni zgodne – szczególnie w kwestii podstaw moralnego obowiązku i relacji między jednostką a

wspólnotą – mogą być wykorzystane komplementarnie do rozpoznawania odmiennych wymiarów odpowiedzialnej krytyki. Samodzielny osąd wymaga bowiem racjonalnej kontroli, ale także wrażliwości na doświadczenia innych, gotowości do publicznego uzasadnienia własnych przekonań oraz istnienia instytucji umożliwiających ich rzeczywistą konfrontację.

W kontekście żydowskiego antysyjonizmu szczególnie doniosłe jest to, że wskazane postawy krytyczne mogą być interpretowane jako formy kontynuowania określonych zobowiązań religijnych, etycznych i obywatelskich, a nie wyłącznie jako odrzucenie wspólnotowej tożsamości. Tradycja prorockiej krytyki niesprawiedliwości, liberalne przekonanie o równym obywatelstwie, socjalistyczna solidarność pracownicza i współczesna filozofia praw człowieka prowadzą do różnych uzasadnień, lecz wszystkie mogą stanowić podstawę zakwestionowania nieograniczonej lojalności wobec instytucji politycznej. Nie wynika z tego konieczność uznania każdego krytyka za moralnie nieomylnego ani przypisywania jego stanowisku szczególnej wartości poznawczej tylko dlatego, że stoi w konflikcie z dominującą narracją. Oznacza to natomiast, że społeczna przynależność nie może być traktowana jako przesłanka obowiązkowego przyjmowania jednej interpretacji historii, prawa i polityki.

Właśnie w tym punkcie refleksja Mosera może zostać poddana szczególnie konstruktywnej reinterpretacji. Jeżeli zasadniczym celem jego książki pozostaje przywrócenie społecznej widoczności żydowskim krytykom syjonizmu, przedsięwzięcie to posiada istotną wartość dla historii idei i badań nad pluralizmem politycznym. Wymaga jednak odróżniania historycznego istnienia takich stanowisk od twierdzenia, że tworzyły one jedną spójną, nieprzerwaną i moralnie uprzywilejowaną tradycję.

Wspomniane postacie różniły się przekonaniami religijnymi, stosunkiem do państwa, oceną przemocy, sposobem rozumienia narodu i zakresem proponowanych reform. Ich intelektualne znaczenie nie wynika z identyczności poglądów, lecz właśnie z możliwości konfrontowania odmiennych odpowiedzi na problem zbiorowego bezpieczeństwa i moralnej odpowiedzialności. Co równie ważne, społeczna wartość krytycznej tradycji nie powinna być uzależniana od jej wyłącznej zgodności z aktualnymi potrzebami politycznymi. Myśliciel, którego argumenty służą podważaniu określonego porządku instytucjonalnego, może równocześnie reprezentować stanowiska wymagające krytyki z innych perspektyw. Podobnie autor przywoływany jako przeciwnik nacjonalizmu może posługiwać się językiem wykluczającym albo rozwijać własną hierarchię wartości niezgodną ze współczesnym rozumieniem praw człowieka.

Profesjonalna historiografia powinna ujawniać takie sprzeczności, zamiast usuwać je z opowieści w celu zachowania moralnej jednoznaczności bohaterów. Szczególnie ważne pozostaje zatem to, by krytyka mitu założycielskiego nie prowadziła do powstania alternatywnej hagiografii, w której

wszystkie postacie występują wyłącznie jako reprezentanci jednego, historycznie nieskazitelnego nurtu. Współczesne badania nad polaryzacją społeczną wskazują ponadto, że publiczna debata może ulegać radykalizacji wtedy, gdy tożsamość polityczna staje się podstawowym kryterium oceniania wiarygodności informacji. W takich warunkach te same dokumenty, obrazy i relacje mogą być interpretowane w całkowicie odmienny sposób przez grupy pozostające w konflikcie.

Autonomia sumienia jako warunek dojrzałości wspólnoty

Proces ten nie oznacza, że prawda empiryczna przestaje istnieć, lecz ujawnia znaczenie instytucjonalnych warunków jej społecznego uznawania. Im silniej dane środowisko uzależnia przynależność od akceptowania jednej narracji, tym większe staje się ryzyko selektywnego przyjmowania dowodów. Przeciwdziałanie temu zjawisku wymaga nie tylko indywidualnej odwagi krytycznej, lecz również rozwoju instytucji naukowych, medialnych i sądowych, które będą zdolne zachować względną niezależność od bieżących konfliktów politycznych. W perspektywie aksjologicznej kluczowe pozostaje odróżnienie solidarności od bezwarunkowego usprawiedliwiania działań własnej grupy. Solidarność może oznaczać gotowość do ochrony członków wspólnoty przed przemocą, dyskryminacją i niesprawiedliwością, ale nie musi wiązać się z obowiązkiem akceptowania wszystkich decyzji podejmowanych przez jej instytucje. Przeciwnie, krytyczna ocena takich działań może być warunkiem zachowania wartości, które uzasadniały pierwotne powstanie wspólnotowego zobowiązania. Odpowiedzialność wobec własnej grupy i odpowiedzialność wobec innych ludzi nie muszą zatem być przedstawiane jako wzajemnie wykluczające się porządki moralne. Konflikt pojawia się dopiero wtedy, gdy ochrona szczególnej przynależności zostaje uznana za cel usprawiedliwiający trwałe naruszanie podstawowych praw osób spoza wspólnoty.

Analiza ta pozwala wyprowadzić wniosek o szczególnej doniosłości dla współczesnej filozofii politycznej. Dojrzałość wspólnoty nie powinna być mierzona wyłącznie siłą jej wewnętrznej identyfikacji, zdolnością do mobilizacji czy stopniem zgodności deklarowanych przekonań. Równie istotnym kryterium pozostaje możliwość bezpiecznego i skutecznego kwestionowania działań jej instytucji, zwłaszcza gdy ich konsekwencje dotyczą osób pozbawionych realnego wpływu na proces podejmowania decyzji. Pluralizm nie jest więc jedynie wartością liberalnej debaty, ale instrumentem społecznej samokontroli, umożliwiającym rozpoznawanie zagrożeń, błędów i naruszeń, zanim zostaną one utrwalone przez organizacyjną bezwładność.

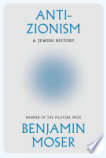
Historyczne znaczenie żydowskiego antysyjonizmu analizowanego przez Mosera nie polega zatem na możliwości zastąpienia jednej obowiązkowej narracji wspólnotowej inną. Polega ono na

ujawnieniu, że żydowska tradycja intelektualna obejmuje rzeczywiste spory dotyczące relacji między religią, narodem, państwem, bezpieczeństwem a uniwersalną odpowiedzialnością moralną. Wśród ich uczestników znajdowali się autorzy uznający państwowość za zagrożenie dla religijnego powołania, intelektualiści broniący obywatelskiej integracji, socjaliści rozwijający program autonomii diasporalnej, prawnicy dokumentujący naruszenia praw człowieka oraz artyści sprzeciwiający się politycznej przemocy. Ich stanowiska nie prowadzą do jednej koniecznej konkluzji ustrojowej, lecz pozwalają rozpoznać znacznie szerszy zakres możliwości myślenia o wspólnocie niż ten, który pozostaje dostępny w warunkach ideologicznej jednomyślności. Tym samym wyznaczone zostają podstawy dalszego etapu analizy, którego centralnym problemem będzie współczesna przemiana mechanizmów władzy i społecznego wpływu w dobie komunikacji cyfrowej, sztucznej inteligencji i algorytmicznego kształtowania widzialności.

Dawne formy wspólnotowej kontroli opierały się przede wszystkim na autorytecie religijnym, instytucjach politycznych, prasie i bezpośrednich sankcjach środowiskowych. Współczesne społeczeństwa dysponują dodatkowo systemami zdolnymi do selekcjonowania informacji, wzmacniania określonych narracji i organizowania społecznego uznania w skali wcześniej niedostępnej. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera problem odpowiedzialności za prawdę, ponieważ ludzka zdolność samodzielnego osądu funkcjonuje coraz częściej w środowisku informacyjnym kształtowanym przez mechanizmy, których działanie pozostaje dla użytkownika częściowo niewidoczne. Kolejna część pozwoli przenieść historyczne rozważania o konformizmie, ostracyzmie i obywatelskim sprzeciwie na płaszczyznę współczesnych technologii komunikacyjnych, badając relacje między cyfrowym świadectwem, propagandą, dezinformacją, algorytmiczną selekcją informacji a demokratyczną kontrolą instytucji. W centrum pozostanie jednak problem zasadniczy dla całego tekstu: możliwość zachowywania własnej tożsamości bez podporządkowywania jej wymogowi nieomylności instytucji politycznych oraz zdolność do uznawania praw i doświadczeń innych ludzi bez konieczności rezygnacji z historycznej pamięci własnej wspólnoty.

> Czy wspólnota, która utożsamia lojalność z absolutnym posłuszeństwem, w rzeczywistości chroni swoje bezpieczeństwo, czy jedynie buduje iluzję jedności kosztem własnej moralnej integralności? Być może to właśnie odwaga tych, którzy ryzykują ostracyzm, by wskazać błędy własnego domu, jest jedynym gwarantem, że wspólnota nie stanie się więzieniem dla sumienia. Ostatecznie pytanie brzmi: czy potrafimy kochać swoją grupę na tyle mocno, by pozwolić jej być krytykowaną?

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

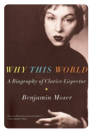
Benjamin Moser (ur. 14 września 1976 w Houston w Teksasie) jest amerykańskim pisarzem, biografem, krytykiem literackim i tłumaczem. Uzyskał tytuł licencjata z historii na Uniwersytecie Browna, a następnie ukończył studia magisterskie i doktoranckie na Uniwersytecie w Utrechcie w Holandii. Moser zasłynął z ożywienia międzynarodowego zainteresowania literaturą brazylijską, w szczególności dzięki uznanej biografii brazylijskiej pisarki Clarice Lispector „Why This World: A Biography of Clarice Lispector" (2009), za którą otrzymał brazylijską Nagrodę Państwową w dziedzinie dyplomacji kulturalnej, a także za reżyserię serii nowych angielskich tłumaczeń jej twórczości. W 2020 roku zdobył Nagrodę Pulitzera w kategorii biografii za książkę „Sontag: Her Life and Work" (2019), autorytatywne studium Susan Sontag. Stypendia i eseje Mosera zgłębiają historię intelektualną, sztuki wizualne i kulturę literacką obu Ameryk i Europy.

Benjamin Moser *(born September 14, 1976, in Houston, Texas) is an American author, biographer, literary critic, and translator. He earned a bachelor's degree in history from Brown University and completed his master's and doctoral degrees at Utrecht University in the Netherlands. Moser is renowned for revitalizing international interest in Brazilian literature, notably through his acclaimed biography of Brazilian writer Clarice Lispector, 'Why This World: A Biography of Clarice Lispector' (2009), for which he received Brazil's State Prize for Cultural Diplomacy, and by directing a series of new English translations of her work. In 2020, he won the Pulitzer Prize for Biography for 'Sontag: Her Life and Work' (2019), an authoritative study of Susan Sontag. Moser's scholarship and essays explore intellectual history, visual arts, and literary culture across the Americas and Europe.*

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"Why this World"**

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] **"The Upside-Down World"**

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] **"Sontag"**

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] **"Sontag: Vida e obra"**

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[5] **"Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"**

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

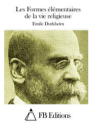

[6] **"El mundo del revés"**

Benjamin Moser

2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] **"Les Formes élémentaires de la vie religieuse"**

Émile Durkheim

CreateSpace | ISBN: 9781514325261

[8] **"The Ballad of Sexual Dependency"**

Nan Goldin

[9] **"Cookie Mueller"**

Nan Goldin

[10] **"Rediscovering the Social Group"**

John C. Turner

1987 | Wiley-Blackwell | ISBN: 9780631148067

[11] **"Social psychology"**

Solomon Asch

Oxford University Press, USA | ISBN: 9780198521723

[12] **"Communication and persuasion"**

Irving Janis

[13] **"Decentering the Center: Philosophy for a Multicultural, Postcolonial, and Feminist World"**

Sandra Harding

Indiana University Press | ISBN: 9780253337375

[14] **"Whose science? Whose knowledge?: thinking from women's lives"**

Sandra Harding

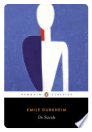
Cornell University Press | ISBN: 9780801497469

[15] **"Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science"**

Sandra Harding

Springer Science & Business Media | ISBN: 9789401001014

[16] **"Suicide"**

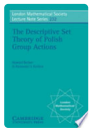
Émile Durkheim

Penguin UK | ISBN: 9780141915340

[17] **"Writing for Social Scientists"**

Howard Saul Becker

1986

[18] **"The Descriptive Set Theory of Polish Group Actions"**

Howard Becker, A. S. Kechris

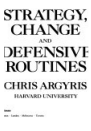
1996 | Cambridge University Press | ISBN: 9780521576055

[19] **"Exit, Voice, and Loyalty"**

Albert O. Hirschman

Cambridge, Mass. : Harvard University Press

[20] **"Strategy, Change, and Defensive Routines"**

Chris Argyris

1985 | Pitman Publishing

[21] "Der Judenstaat"

Theodor Herzl

BoD – Books on Demand | ISBN: 9783695185412

[22] "The New Ghetto"

Theodor Herzl

[23] "Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing"

Miranda Fricker

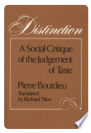
Oxford University Press on Demand | ISBN: 9780199570522

[24] "When Prophecy Fails"

Leon Festinger

Simon and Schuster | ISBN: 9781625589774

[25] "Distinction"

Pierre Bourdieu

Harvard University Press | ISBN: 9780674212770

[26] "Responsibility for Justice"

Iris Marion Young

2010 | Oxford University Press | ISBN: 9780199781225

[27] "On Female Body Experience"

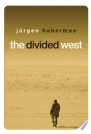
Iris Marion Young

2005 | Oxford University Press | ISBN: 9780198036630

[28] "Political/Minimal"

Klaus Biesenbach

2008 | Verlag Fur Moderne Kunst | ISBN: 9783941185074

[29] "The Divided West"

Jürgen Habermas

John Wiley & Sons | ISBN: 9780745694580

[30] "The Past as Future"

Jürgen Habermas

U of Nebraska Press | ISBN: 9780803272668

[31] "Protestbewegung und Hochschulreform"

Jürgen Habermas

[32] "For a Left Populism"

Chantal Mouffe

Verso Books | ISBN: 9781786637581

[33] "On the Political"

Chantal Mouffe

Taylor & Francis | ISBN: 9781134406043

[34] "The Democratic Paradox"

Chantal Mouffe

Verso | ISBN: 9781859842799

[35] "La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos"

Manuel Castells

Alianza Editorial Sa | ISBN: 9788420680989

[36] "Metodología y epistemología de las ciencias sociales"

Manuel Castells

Editorial Ayuso | ISBN: 9788433600417

[37] "Movimientos sociales urbanos"

Manuel Castells

ISBN: 9788432301537

[38] "The Construction of Social Reality"

John Searle

Simon and Schuster | ISBN: 9781439108369

[39] "John Searle: Our shared condition -- consciousness"

John Searle

Cambridge University Press | ISBN: 9780521797047

[40] "Foundations of Illocutionary Logic"

John R. Searle, Daniel Vanderveken

1985 | CUP Archive | ISBN: 9780521263245

[41] **"Self-Efficacy"**

Albert Bandura

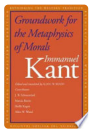
Macmillan | ISBN: 9780716728504

[42] **"Social Foundations of Thought and Action"**

Albert Bandura

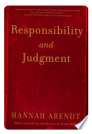
Prentice Hall

[43] **"Groundwork for the Metaphysics of Morals"**

Immanuel Kant, Jerome B. Schneewind

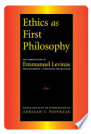
2002 | Yale University Press | ISBN: 9780300094862

[44] **"Responsibility and Judgment"**

Hannah Arendt

2009 | Schocken | ISBN: 9780307544056

[45] **"Ethics as First Philosophy"**

Emmanuel Lévinas

Routledge | ISBN: 9781317828228

[46] **"Conflict, Peace and Teaching in Higher Education"**

Kevin Kester, Greg William Misiaszek

2026 | Taylor & Francis | ISBN: 9781042558797

[47] **"The Power of Will in International Conflict"**

Wayne Michael Hall

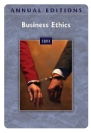
2018 | Bloomsbury Publishing USA | ISBN: 9798216131113

[48] **"Business Ethics 08/09"**

John E. Richardson

2006 | McGraw-Hill/Dushkin | ISBN: 9780073528373

[49] **"Annual Editions: Business Ethics 10/11"**

John Richardson

2010 | McGraw-Hill/Dushkin | ISBN: 9780073528618

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "The phenomenon of social representations."

Serge Moscovici

1984

Źródło

[2] "Digitalization and Political Science in Tunisia"

Maryam Ben Salem

2019 | Political Science and Digitalization – Global Perspectives | DOI: 10.2307/j.ctvm7bc05.21

Źródło

[3] "Armed and Dangerous: From Undercover Struggle to Freedom"

Ronnie Kasrils

2018

Źródło

[4] "Israel and apartheid: When democracy for a minority becomes a special form of colonialism"

Ronnie Kasrils

2013 | Afro-Middle East Centre eBooks | DOI: 10.2307/jj.8217344.20

Źródło

[5] "Declaration of Conscience on the Israeli-Palestinian Conflict by South Africans of Jewish Descent"

Ronnie Kasrils, Max Ozinsky

2002 | Middle East Policy | DOI: 10.1111/1475-4967.00041

Źródło

[6] "Downtown and Community"

E. Mitchell, J. Nares, N. Goldin

2012 | DOI: 10.1057/9781137118516_6

Źródło

[7] "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior"

Henri Tajfel, John C. Turner

2004 | Psychology Press eBooks | DOI: 10.4324/9780203505984-16

Źródło

[8] "An Integrative Theory of Intergroup Conflict"

Henri Tajfel, John C. Turner

2000 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oso/9780199269464.003.0005

Źródło

[9] "Social Psychology of Intergroup Relations"

Henri Tajfel

1982 | Annual Review of Psychology | DOI: 10.1146/annurev.ps.33.020182.000245

Źródło

[10] "Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations."

Henri Tajfel

1978

Źródło

[11] "Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory."

David Willer, John C. Turner, Michael A. Hogg, Penélope J. Oakes, Stephen David Reicher

1989 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2073157

Źródło

[12] "Self and Collective: Cognition and Social Context"

John C. Turner, Penélope J. Oakes, S. Alexander Haslam, Craig McGarty

1994 | Personality and Social Psychology Bulletin | DOI: 10.1177/0146167294205002

Źródło

[13] "The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time"

Marilynn B. Brewer

1991 | Personality and Social Psychology Bulletin | DOI: 10.1177/0146167291175001

Źródło

[14] "Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations."

Marilynn B. Brewer, Wendi L. Gardner

1996 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.71.1.83

Źródło

[15] **"In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis."**

Marilynn B. Brewer

1979 | Psychological Bulletin | DOI: 10.1037/0033-2909.86.2.307

Źródło

[16] **"Social Identity Complexity"**

Sonia Roccas, Marilynn B. Brewer

2002 | Personality and Social Psychology Review | DOI: 10.1207/s15327957pspr0602_01

Źródło

[17] **"Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority."**

Solomon E. Asch

1956 | The Psychological Monographs | DOI: 10.1037/h0093718

Źródło

[18] **"Opinions and Social Pressure"**

Solomon E. Asch

1955 | Scientific American | DOI: 10.1038/scientificamerican1155-31

Źródło

[19] **"EFFECTS OF GROUP PRESSURE UPON THE MODIFICATION AND DISTORTION OF JUDGMENTS"**

Solomon E. Asch

1961 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520313514-017

Źródło

[20] **"Social psychology."**

Solomon E. Asch

1952 | Prentice-Hall, Inc eBooks | DOI: 10.1037/10025-000

Źródło

[21] **"A study of normative and informational social influences upon individual judgment."**

Morton Deutsch, Harold B. Gerard

1955 | Journal of Abnormal & Social Psychology | DOI: 10.1037/h0046408

Źródło

[22] "The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes"

Morton Deutsch

1973 | American Behavioral Scientist | DOI: 10.1177/000276427301700206

Źródło

[23] "An Experimental Study of the Effects of Co-Operation and Competition upon Group Process"

Morton Deutsch

1949 | Human Relations | DOI: 10.1177/001872674900200301

Źródło

[24] "Distributive Justice: A Social-Psychological Perspective"

G. David Gartrell, Morton Deutsch

1987 | The Canadian Journal of Sociology | DOI: 10.2307/3340786

Źródło

[25] "Foundations of Social Psychology."

Gary I. Schulman, EDWARD E. JONES, Harold B. Gerard

1968 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2092924

Źródło

[26] "The effects of severity of initiation on liking for a group: A replication"

Harold B. Gerard, Grover C. Mathewson

1966 | Journal of Experimental Social Psychology | DOI: 10.1016/0022-1031(66)90084-9

Źródło

[27] "Distinctiveness of social categorization and attitude toward ingroup members."

Harold B. Gerard, Michael F. Hoyt

1974 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/h0036204

Źródło

[28] "Groupthink : psychological studies of policy decisions and fiascoes"

Irving L. Janis

1982 | Houghton Mifflin eBooks

Źródło

[29] **"Communication and Persuasion: Psychological Studies of Opinion Change."**

Matilda White Riley, Carl I. Hovland, Irving L. Janis, Harold H. Kelley

1954 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2087772

Źródło

[30] **"Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-policy Decisions and Fiascoes"**

Bruce Kuklick, Irving L. Janis

1973 | Journal of American History | DOI: 10.2307/1917768

Źródło

[31] **"Decision Making--A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment."**

Larry Elowitz, Irving L. Janis, Leon Mann

1978 | Military Affairs | DOI: 10.2307/1987412

Źródło

[32] **"The Spiral of Silence a Theory of Public Opinion"**

Elisabeth Noëlle-Neumann

1974 | Journal of Communication | DOI: 10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x

Źródło

[33] **"The Spiral of Silence: Public Opinion--Our Social Skin. By Elisabeth Noelle-Neumann. University of Chicago Press, 1984. 200 pp. $20.00"**

Carroll J. Glynn, Elisabeth Noëlle-Neumann

1986 | Social Forces | DOI: 10.1093/sf/64.3.828

Źródło

[34] **"Rating Scales: Numeric Values May Change the Meaning of Scale Labels"**

Norbert Schwarz, Bärbel Knaüper, Hans-J. Hippler, Elisabeth Noëlle-Neumann, Leslie F. Clark

1991 | Public Opinion Quarterly | DOI: 10.1086/269282

Źródło

[35] **"The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence"**

Elisabeth Noëlle-Neumann

1991 | Annals of the International Communication Association | DOI: 10.1080/23808985.1991.11678790

Źródło

[36] "Sparks and prairie fires: A theory of unanticipated political revolution"

Timur Kuran

1989 | Public Choice | DOI: 10.1007/bf00116762

Źródło

[37] "Availability Cascades and Risk Regulation"

Timur Kuran, Cass Robert Sunstein

1999 | Stanford Law Review | DOI: 10.2307/1229439

Źródło

[38] "Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation"

Timur Kuran

2004 | The Journal of Economic Perspectives | DOI: 10.1257/0895330042162421

Źródło

[39] "Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification."

Alan Hamlin, Timur Kuran

1996 | The Economic Journal | DOI: 10.2307/2235544

Źródło

[40] "Between Environmental Journalism Theory and Practice: A Reflection on Teaching Experiences in Brazil from a Critical, Situated, and Engaged Approach"

Ilza Maria Tourinho Girardi, R. Schwaab, Cláudia Herte de Moraes, Eloisa Beling Loose, R. Belmonte

2026 | Environmental Communication | DOI: 10.1080/17524032.2026.2751557

Źródło

[41] "Between a Scientist and a Government Employee: Analyzing the Occupational Identity of National Research Institute Researchers in Korea"

Taewoo Nam, Juyong Jung, Eunju Rho

2019 | International Journal of Public Administration | DOI: 10.1080/01900692.2019.1604747

Źródło

[42] "How the global anti-scam community could come together to beat the criminals"

Mark Button, Branislav Hock

2025 | DOI: 10.64628/ab.4ynyrhtcx

Źródło

[43] "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective"

Donna Haraway

1988 | Feminist Studies | DOI: 10.2307/3178066

Źródło

[44] "Present to Bruno, from Donna"

D. Haraway

2023 | Social Studies of Science | DOI: 10.1177/03063127231157395

Źródło

[45] "How Many Epistemologies Should Guide the Production of Scientific Knowledge? A Response to Maffie, Mendieta, and Wylie"

Sandra Harding

2008 | Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy | DOI: 10.2979/hyp.2008.23.4.212

Źródło

[46] "Latin American Decolonial Feminist Philosophy of Knowledge Production"

Sandra Harding, Breny Mendoza

2020 | The Routledge Handbook of Feminist Philosophy of Science | DOI: 10.4324/9780429507731-11

Źródło

[47] "Anti-colonial feminisms and their philosophies of science"

S. Harding

2021 | Global Epistemologies and Philosophies of Science | DOI: 10.4324/9781003027140-5

Źródło

[48] ""From Jerusalem to Jericho": A study of situational and dispositional variables in helping behavior."

John M. Darley, C. Daniel Batson

1973 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/h0034449

Źródło

[49] "The Neural Substrate of Human Empathy: Effects of Perspective-taking and Cognitive Appraisal"

Claus Lamm, C. Daniel Batson, Jean Decety

2007 | Journal of Cognitive Neuroscience | DOI: 10.1162/jocn.2007.19.1.42

Źródło

[50] "Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group?"

C. Daniel Batson, Marina P. Polycarpou, Eddie Harmon-Jones, Heidi J. Imhoff, Erin C. Mitchener

1997 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.72.1.105

Źródło

[51] "Perspective Taking: Imagining How Another Feels Versus Imaging How You Would Feel"

C. Daniel Batson, Shannon Early, Giovanni Salvarani

1997 | Personality and Social Psychology Bulletin | DOI: 10.1177/0146167297237008

Źródło

[52] "Social evaluation by preverbal infants"

J. Kiley Hamlin, Karen Wynn, Paul Bloom

2007 | Nature | DOI: 10.1038/nature06288

Źródło

[53] "Against Empathy: The Case for Rational Compassion"

Paul Bloom

2016

Źródło

[54] "Intention, history, and artifact concepts"

Paul Bloom

1996 | Cognition | DOI: 10.1016/0010-0277(95)00699-0

Źródło

[55] "Three-month-olds show a negativity bias in their social evaluations"

J. Kiley Hamlin, Karen Wynn, Paul Bloom

2010 | Developmental Science | DOI: 10.1111/j.1467-7687.2010.00951.x

Źródło

[56] "De la division du travail social"

Émile Durkheim

2013 | Presses Universitaires de France eBooks | DOI: 10.3917/puf.durk.2013.01

Źródło

[57] "Professional Ethics and Civic Morals."

Melvin Richter, Émile Durkheim, Cornelia Brookfield

1958 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2089063

Źródło

[58] "Représentations individuelles et Représentations collectives"

Émile Durkheim

1898 | Revue de métaphysique et de morale

Źródło

[59] "Moral Education: A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education."

Abraham Edel, Émile Durkheim, Paul Fauconnet, Everett K. Wilson, Herman Schnurer

1962 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2089690

Źródło

[60] "What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry"

Nicolas Dodier, Charles C. Ragin, Howard S. Becker

1994 | Revue Française de Sociologie | DOI: 10.2307/3322115

Źródło

[61] "Les ficelles du métier: Comment conduire sa recherche en sciences sociales"

Howard S. Becker

2002 | Repères/Repères | DOI: 10.3917/dec.becke.2002.01

Źródło

[62] "Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States."

Gordon Tullock, Albert O.HG Hirschman

1970 | The Journal of Finance | DOI: 10.2307/2325604

Źródło

[63] "Exit, Voice, and Loyalty"

Albert O.HG Hirschman

1970

Źródło

[64] "The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph"

Albert O.HG Hirschman

1977 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781400848515

Źródło

[65] "The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America"

Albert O.HG Hirschman

1968 | The Quarterly Journal of Economics | DOI: 10.2307/1882243

Źródło

[66] "Knowledge for Action: A Guide to Overcoming Barriers to Organizational Change"

Chris Argyris

1993 | Virtual Defense Library (Ministerio de Defensa)

Źródło

[67] "Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing"

Miranda Fricker

2007 | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001

Źródło

[68] "Sex and Social Justice"

Miranda Fricker, Martha C. Nussbaum

2000 | The Journal of Philosophy | DOI: 10.5840/jphil200097835

Źródło

[69] "Evolving Concepts of Epistemic Injustice"

Miranda Fricker

2017 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781315212043-5

Źródło

[70] "Epistemic justice as a condition of political freedom?"

Miranda Fricker

2012 | Synthese | DOI: 10.1007/s11229-012-0227-3

Źródło

[71] **"A Theory of Cognitive Dissonance"**

Léon Festinger

1957 | Stanford University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781503620766

Źródło

[72] **"A Theory of Social Comparison Processes"**

Léon Festinger

1954 | Human Relations | DOI: 10.1177/001872675400700202

Źródło

[73] **"Cognitive consequences of forced compliance."**

Léon Festinger, J. Merrill Carlsmith

1959 | Journal of Abnormal & Social Psychology | DOI: 10.1037/h0041593

Źródło

[74] **"Informal social communication."**

Léon Festinger

1950 | Psychological Review | DOI: 10.1037/h0056932

Źródło

[75] **"Motivation by positive or negative role models: Regulatory focus determines who will best inspire us."**

Penelope Lockwood, Christian H. Jordan, Ziva Kunda

2002 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.83.4.854

Źródło

[76] **"Superstars and me: Predicting the impact of role models on the self."**

Penelope Lockwood, Ziva Kunda

1997 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.73.1.91

Źródło

[77] **"Social Cognition: Making Sense of People"**

Ziva Kunda

1999 | The MIT Press eBooks | DOI: 10.7551/mitpress/6291.001.0001

Źródło

[78] "Forming impressions from stereotypes, traits, and behaviors: A parallel-constraint-satisfaction theory."

Ziva Kunda, Paul R. Thagard

1996 | Psychological Review | DOI: 10.1037/0033-295x.103.2.284

Źródło

[79] "The Polarizing Impact of Science Literacy and Numeracy on Perceived Climate Change Risks"

Donald Braman, Dan M. Kahan, Ellen M. Peters, Maggie Wittlin, Paul Slovic

2012 | Scholarly Commons - George Washington University Law School (George Washington University)

Źródło

[80] "Cultural cognition of scientific consensus"

Dan M. Kahan, Hank C. Jenkins-Smith, Donald Braman

2010 | Journal of Risk Research | DOI: 10.1080/13669877.2010.511246

Źródło

[81] "Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection"

Dan M. Kahan

2013 | Judgment and Decision Making | DOI: 10.1017/s1930297500005271

Źródło

[82] "Culture and Identity-Protective Cognition: Explaining the White-Male Effect in Risk Perception"

Dan M. Kahan, Donald Braman, John Gastil, Paul Slovic, C. K. Mertz

2007 | Journal of Empirical Legal Studies | DOI: 10.1111/j.1740-1461.2007.00097.x

Źródło

[83] "Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*"

Pierre Bourdıeu

2018 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781315680347-10

Źródło

[84] "Social Space and Symbolic Power"

Pierre Bourdıeu

1989 | Sociological Theory | DOI: 10.2307/202060

Źródło

[85] "The social space and the genesis of groups"

Pierre Bourdıeu

1985 | Theory and Society | DOI: 10.1007/bf00174048

Źródło

[86] "La distinction, critique sociale du jugement"

Étienne Géhin, Nicolas Herpin, Pierre Bourdıeu

1980 | Revue Française de Sociologie | DOI: 10.2307/3320934

Źródło

[87] "Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research"

Jürgen Habermas

2006 | Communication Theory | DOI: 10.1111/j.1468-2885.2006.00280.x

Źródło

[88] "Religion in the Public Sphere"

Jürgen Habermas

2006 | European Journal of Philosophy | DOI: 10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x

Źródło

[89] "Reflections and Hypotheses on a Further Structural Transformation of the Political Public Sphere"

Jürgen Habermas

2022 | Theory Culture & Society | DOI: 10.1177/02632764221112341

Źródło

[90] "Jürgen Habermas, “The Public Sphere”"

Jürgen Habermas

2008 | Philosophy and the City | DOI: 10.2307/jj.18253219.24

Źródło

[91] "The Democratic Paradox"

Chantal Mouffe

2000

Źródło

[92] "Agonistics: Thinking the World Politically"

Chantal Mouffe

2013

Źródło

[93] "On the political"

Chantal Mouffe

2005

Źródło

[94] "The Return of the Political"

Chantal Mouffe

1993

Źródło

[95] "Networks of Outrage and Hope . Social Movements in the Internet Age ""

Aide Esu, M. Castells

2019

Źródło

[96] "From cities to networks: Power rules"

M. Castells

2021 | Journal of Classical Sociology | DOI: 10.1177/1468795x211022054

Źródło

[97] "2550 FROM JOHN AUSTIN 20 July 1819"

John Austin

1989 | The Collected Works of Jeremy Bentham: The Correspondence of Jeremy Bentham, Vol. 9: January 1817 to June 1820 | DOI: 10.1093/oseo/instance.00066835

Źródło

[98] "FROM THE PERFORMATIVE TO THE SPEECH ACT"

J L AUSTIN

PERFORMATIVITY | DOI: 10.4324/9780203391280_chapter_1

Źródło

[99] "Moral Self-Licensing: When Being Good Frees Us to Be Bad"

Anna C. Merritt, Daniel A. Effron, Benoît Monin

2010 | Social and Personality Psychology Compass | DOI: 10.1111/j.1751-9004.2010.00263.x

Źródło

[100] "Moral credentials and the expression of prejudice."

Benoît Monin, Dale T. Miller

2001 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.81.1.33

Źródło

[101] "Where are you really from?: Asian Americans and identity denial."

Sapna Cheryan, Benoît Monin

2005 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.89.5.717

Źródło

[102] "Consistency Versus Licensing Effects of Past Moral Behavior"

Elizabeth Mullen, Benoît Monin

2015 | Annual Review of Psychology | DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115120

Źródło

[103] "Notes towards a description of Social Representations"

Serge Moscovici

1988 | European Journal of Social Psychology | DOI: 10.1002/ejsp.2420180303

Źródło

[104] "La psychanalyse, son image et son public"

Serge Moscovici

2004 | Presses Universitaires de France eBooks | DOI: 10.3917/puf.mosco.2004.01

Źródło

[105] "La psychanalyse, son image et son public : étude sur la représentation sociale de la psychanalyse"

Serge Moscovici, Daniel Lagache

1961 | Presses Universitaires de France eBooks

Źródło

[106] "Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change."

Albert Bandura

1977 | Psychological Review | DOI: 10.1037/0033-295x.84.2.191

Źródło

[107] "Social Foundations of Thought and Action : A Social Cognitive Theory"

Albert Bandura

1985

Źródło

[108] "Social Learning Theory."

Jackson Kytle, Albert Bandura

1978 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2065952

Źródło

[109] "Self-efficacy mechanism in human agency."

Albert Bandura

1982 | American Psychologist | DOI: 10.1037/0003-066x.37.2.122

Źródło

[110] "The Human Condition: Second Edition"

Hannah Arendt, Margaret Canovan, Danielle Allen

1998 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226586748.001.0001

Źródło

[111] "Between past and future eight exercises in political thought"

Hannah Arendt

1987

Źródło

[112] "Between Past and Future."

Judith N. Shklar, Hannah Arendt

1963 | History and Theory | DOI: 10.2307/2504107

Źródło

[113] "Lectures on Kant's Political Philosophy"

Hannah Arendt, Ronald S. Beiner

1982 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226231785.001.0001

Źródło

[114] "[DOC] Twilight Of Jewish Philosophy Emmanuel Levinas Ethical Hermeneutics"

E. Lévinas

2021

Źródło

[115] "La fatigue de la conscience avec Levinas"

E. Lévinas

2023 | Philosophie Magazine - Hors séries | DOI: 10.3917/phimag.hs056.0004

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[116] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

[117] "Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[118] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[119] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.

APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: c3e35e40-9dee-479b-be0c-6d39d804575c